

ADALÉKOK A REFORMKORI IRODALMI MEZŐ TÖRTÉNETI GENEZISÉHEZ
A születési arisztokrácia és pénz trónfosztása: A „lexikoni pör” (1830–31)

[DOI 10.35402/kek.2022.4.4](https://doi.org/10.35402/kek.2022.4.4)

Absztrakt

Tanulmányom középpontjában a modern irodalmi mező megteremtésének egy kulcsfontosságú eseménye áll: a „lexikoni-pörként” (1830–31) elhíresült vitasorozat, amely döntő szereppel bírt az egyre inkább „tisza” esztétikai ítéletek mentén szerveződő reformkori irodalmi erőter kialakulásában és intézményesülésében. Az elemzés azokat a – Karády Viktor kifejezésével élve – „tudás társadalmi tőkésítésével” összefüggő stratégiákat helyezi előtérbe, melyek révén a Pest-Budára vándorló előértelmiségi csoportok lassanként elkezdtek megteremteni a főbb irodalmi hivatásokat és intézményeket. A reformkori értelmiség újító-autonóm és konzervatív frakcióinak összecsapásaként értelmezett irodalmi polémia elemzése által megragadhatóvá válik, hogyan jött létre Magyarországon a szimbolikus javaknak egy olyan saját szabályokkal rendelkező lehatárolt piaca, amit *már* mezőnek nevezhetünk.

Abstract

On the Genesis of the Hungarian Literary Field in the Reform Era:

The Dethronement of Aristocracy and Money: The “Lexicon-Suit” (1830–31)

At the center of my study is a key event in the creation of the modern Hungarian literary field: the series of debates known as the “lexicon suite” (1830–31), which played a decisive role in the formation, institutionalization and autonomization of the field of literature in Reform Era Hungary, which gradually started to be organized along “pure” aesthetic judgments. The historical-sociological analysis focuses on the strategies related to the “social capitalization of knowledge”, using the expression of Viktor Karády, through which the groups of pre-intellectuals who migrated to Pest-Buda began to create the main literary professions and institutions. I interpret the polemic surrounding the publication of the “Conversations Lexicon” as a clash between the innovative-autonomous and conservative

factions of the Reform Era intelligentsia in order to grasp sociologically how a demarcated market of symbolic goods, which can already be called a field in the Bourdieusian sense, was created in Hungary.

Keywords: Literary field, Reform Era, romanticism, Bourdieu, Bajza.

Bevezető

A reformkori magyar irodalmi modernizáció kulturális teljesítményeit tárgyaló – főként irodalom- és társadalomtörténeti – korpusz komplexitásának és mélységének fényében szinte megdöbbentő a korszak mellőzöttsége a kultúraszociológia részéről. A primer források, valamint az irodalomtudomány berkein belül fogant metanarratívák bősége mind arról árulkodik, hogy csupán néhány évtized alatt számos olyan folyamat játszódott le, mely a történeti perspektívában szemlélődő (kultúra)sociológus számára a megismerési pozíciójának lényegével összefüggő kérdéseket sorakoztat fel, kiváltképpen a politikai, gazdasági és művészeti erőterek vagy „mezők” differenciálódása szempontjából. Az a korszakra vonatkozó általános megfigyelés például, mely szerint a liberális köznemesesség és progresszív arisztokrácia *politikai* autonómiatörekvései kéz a kézben jártak a nemzetállam *kulturális* legitimációjának kérdésével (Berendt T. 2003, különösen 41-82; Fenyő 1973, 1977; Wessely 2016) kiindulópontul szolgálhat olyan vizsgálódások számára is, amik szociológiai paradigmákon keresztül próbálnak érvényes megállapításokat tenni az irodalmi kánon kialakulásának társadalmi logikájával kapcsolatban. Jelen cikk ambíciója nem több, mint egy „jól konstruált” eseten keresztül illusztrálni a szociológiai nézőpont – ez esetben a bourdieu-i „genetikus” történeti-sociológia (Bourdieu 1993, 2013 [1995]) – érvényességét, elsősorban a konfliktusinterpretációk és a szimbolikus javak elosztásának monopolizálásáért folytatott küzdelmek (reményeim szerint) újszerű megvilágítása által.¹

1 Jelen tanulmány egy 2016-ban megjelent konferenciakötetben publikált esszém jelentős átdolgozására épül (Havas 2016, különösen 84-86), annak fölvetéseit igyekszik új kontextusba helyezni. Bizonyos passzusokat – kifejezetten jelen munka utolsó fejezetében – szó szerint vettem át.

A szinte kizárólag egy-egy íróegyéniség levélváltására korlátozódó feudális közéletiségtől, a Petőfi és Arany nevével fémjelzett irodalmi népiességet képviselő generáció fellépéséig tartó reformidőszak során a magyar nyelv fokozatosan vált a társadalom egyre szélesebb rétegeit integráló tényezővé. Bíró Ferenc (idézi Debreceni 2001:513). irodalomtörténész ezt a 18. század végén megjelenő, már nem a rendi tagoltág mentén szerveződő új nemzetfogalom lényegét a következőképp foglalja össze: „A nemzet az egy nyelven beszélők közösségét jelenti és semmi más, e nemzet minőségét pedig az ezen a nyelven művelt »tudományok« mutatják meg”. Ha azonban a „nyelvében él a nemzet” reformkorban eredeztethető toposzát irodalomszociológiai perspektívába helyezzük, észre kell vennünk egy első látásra paradoxnak ható jelenséget, jelesül, hogy épp a politikai és gazdasági kényszerektől való *viszonylagos* függetlenséggel rendelkező, saját szabályrendszer mentén szerveződő művészeti univerzum létrehozása jelentette a szuverén nemzetállam megteremtésének kulturális alapját. Vagyis, a 19. század első harmadában alakult ki egy olyan politikai-gazdasági intézményrendszertől *elkülönülő*² kulturális szféra, melyet Pierre Bourdieu (1993, 1995) nyomán a „szimbolikus javak piacának” vagy „mezőnek” hívhatunk, és amelynek megteremtésében kulcsfontosságú szereppel bírt a Bajza József, Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc alkotta romantikus „irodalmi triász” munkássága.

Munkám középpontjában ezért a modern irodalmi mező megteremtésének egy kulcsfontosságú, ám viszonylag mellőzött, leginkább irodalomtörténeti kuriózumként szemlélt eseménye áll: a „lexikoni-pörként” (1830–31) elhíresült „tollharc”, mely döntő szereppel bírt a „tisza” esztétikai ítéletek mentén szerveződő irodalmi erőter feltételeinek kialakulásában és intézményesülésében. Ahogyan a későbbiekben főként 2016-ban írt írásom alapján kifejtem, mint cseppben a tenger, a *Conversations-Lexikon* mintájára Wigand Ottó könyvkereskedő gondozásában megjelenő *Közhasznú Esmeretek Tára* (az első magyar nyelvű lexikon) olyan – a húszas évek ideológiai-esztétikai distinkcióiban gyökerező

– addig lappangó konfliktusokat robbantott ki, melyek a „neológus/ortológus” szembenálláson túl az autonóm irodalmi mező megteremtésén fáradozó értelmiségi csoportok számára intézményalapítási és kánonképzési tétellel megragadható győzelemmel végződött – szemben a születési arisztokrácia aspirációival. Fontos azonban megjegyezni, hogy a tanulmányban vizsgált irodalmi polémia egy „Az irodalmi mező genezise és struktúrája (1830–1837)” munkacímre hallgató történeti-szociológiai önálló doktori kutatás részét képezte, melynek kezdőpontja az új romantikus irodalmi generáció első komoly szimbolikus győzelmét jelentő „lexikoni per”, végpontja pedig a Nemzeti Színház³ 1837-es megalapítása volt. Ezért a tanulmányban alkalmazott korszakolás nem kanonikus művekből, vagy egyes műfaji átrendeződésekhez köthető irodalmi korszakolásból indul ki, hanem az irodalmi mező differenciálódásának és ezzel összefüggésben egyre magasabb fokú legitimitásának a történetéből, melyben kulcsfontosságú szerepet játszott az irodalmi triumvirátus tevékenysége a kritika létjogosultságának kivívásától a színházra vonatkozó specializált ítéletek intézményesüléséig (Bajza 1833, 1836, 1900) vagy akár magának az irodalomtudománynak „nemzeti tudományként” történő megalapításáig (Dávidházi 2004).

Az elemzés elméleti-módszertani kereteit meghatározó bourdieu-i fogalmi háló a leíró-pozitivist irodalomtudományos elemzésekhez képest⁴ azokat a stratégiákat helyezi előtérbe, melyek révén megragadhatók a presztízs- és pozíciószerzés, valamint a kulturális hierarchiák kialakulásának társadalmi alapelvei; így azok az újonnan megjelenő töke- és tudástípusok, melyek definíciójáért, elsajátításáért és érvényesítésért a korszakban harcok folytak az irodalmi élet főbb szereplői között. A bourdieu-i művészetszociológia perspektívája által inspirált szemlélet lényege a reformkori irodalmi mezőre vonatkozóan ezért abban áll, hogy az adott társadalmi-történeti viszonyrendszerben értelmezett *partikuláris* diskurzus vizsgálata által megragadja az alapítóatyák által megteremtett, és őket túlélő önálló struktúra genezisének társadalmi logikáját. A mezőelmélet történeti anyagon való működtetése így egyrészt az irodalmi panteon hagiografikus rekonstrukcióját, másrészt a társadalmi-történeti tényezőkre történő redukcionizmust igyekszik

2 Zákány Tóth Péter (2017) például kifejezetten az „elkülönülő” jelzőt használja mikor a 1820-as évek második felének irodalomalapítási törekvéseiről beszél, azonban a bourdieu-i mezőfogalom nem pusztán történeti tényként rögzíti a differenciálódást vagy „elkülönbözést”, de egy komplex fogalmi hálót, mi több módszertant is kínál annak *modellezéséhez*. Az „elkülönülő irodalom” koncepcióról lásd még Hász-Fehér 2000.

3 1837–1840-ig Pesti Magyar Színház, melynek első igazgatója Bajza József. Lásd még Havas 2015.

4 A pozitivist irodalomtörténetírás kritikájáról lásd pl. T. Szabó (2008) írását Korompay (1998) munkája kapcsán.

elkerülni. Munkám egy összességében eddig még szisztematikusan nem alkalmazott történeti-szociológiai nyelvet kínál az egyébként irodalomtudósok által alaposan feldolgozott korszak értelmezéséhez.⁵

A modernizációs folyamatok madártávlatából tekintve a vizsgált korszak abba a „hivatásosodás” (professzionizáció) fogalmával is leírható társadalomtörténeti kontextusba illeszkedik (T. Szabó 2008), mely a művészeti és tudományos tevékenységek specializációjával, azok legitim gyakorlását szabályozó szakértői testületek intézményes megjelenésével jellemezhető. A félperifériás modernizációból fakadó lassú irodalmi paradigmaváltás legfontosabb jellemzői; a szakmai identitások kialakulása, a városok – és kiváltképp Pest Vármegye – egyre szélesedő piacépes közönségének megjelenése, e potenciális fogyasztói piac növekvő gazdasági szankciói (Szajbély 2007), így a városok mint művészeti központok jelentőségének növekedése, az értelmiségi hivatások expanziója (Karády 2012), valamint a szakértők és laikus közönség közti távolság szélesedése és fokozatos intézményesülése (Zákány 2007). Társadalomszerkezeti szempontból a tanulmány főszereplői azok az „előértelmiségi” csoportok, melynek tagjai a társadalmi beágyazottságuk által konvencionálisnak tételezett pályákat hagyták el – ha sokszor átmenetileg is – olyan értelmiségi „hivatások” gyakorlásáért, melyek bizonytalan megélhetést csak egy nagyon szűk rétegnek (pl. akadémiai tisztségviselők, tanárok, szerkesztők, kiadók, kritikusok) biztosíthattak, és amelyek ekkor még nem is voltak igazán a belépést hivatalosan is szabályozó, modern értelemben vett intézménysült értelmiségi szakmák. E csoport társadalmi jellemzőit Karády Viktor (2012:13) a következőképp foglalja össze:

»(...) sajátos világi „tudástókéval” (iskolázottsággal) rendelkeznek, műveltségüket vagy képzettségüket szakmai gyakorlatban tökécsítő réteget alkotnak, társadalmi-gazdasági helyzetüket nem (vagy nem csak) rendi státuszuk határozza meg és a többi rétegnél érthetően erősebben vesznek részt szellemi (pl. irodalmi, művészeti, tudományos) javak termelésében, terjesztésében (pl. fordítások útján) és fogyasztásában egy olyan történelmi helyzetben, amikor még a nyugat- vagy északmagyarországi kisenemesség nem jelentéktelen része [...] is bizonyíthatóan írástudatlan volt.«

5 Lásd pl. Szegedy-Maszák 2007; S. Varga 2005; T. Szabó 2008; Dávidházi 2004; Fenyő 1983; Fried 2007, 2010; Horváth 2007.

Noha a vizsgált korszakban számos, az irodalmi modernizáció szempontjából kulcsfontosságú esemény rögzíthetünk,⁶ a „Lexikoni-per” példáján keresztül elsősorban azokra a szimbolikus és gazdasági konfliktusokra koncentrálok, melyek következményeképp kialakult a szimbolikus javaknak egy olyan saját szabályokkal és specializált tétekekkel rendelkező lehatárolt („elkülönülő”) piaca, amit már mezőnek nevezhetünk. Ezzel összefüggésben, a tanulmány végén kísérletet teszek a reformkori irodalmi mező növekvő autonómiafokának megragadására a legfontosabb viták „látens” és „manifeszt” funkcióinak különválasztása (Merton 1957), tehát az egyes viták szituatív tétjei és a mező növekvő legitimitása közti különbségtétel megvonása által. E mező genezise nézőpontjából megvont distinkciót tekintem az irodalomtörténeti és irodalomszociológiai vizsgálatok közötti legfőbb episztemológiai különbségnek.

Az irodalomtörténetírás nagy narratíváitól a „genealogikus” megközelítésekig

Ahhoz, hogy a struktúrák kialakulását hangsúlyozó szociológiai megközelítés létjogosultságát érzékeltessem, a következőkben a korszakra vonatkozó irodalomtudományi értelmezések és a mező-fogalom történeti-szociológiai alkalmazása közti néhány szemléletbeli különbségre és párhuzamokra összpontosítok. Pontosabban a korszakot vizsgáló irodalomtudományi munkákhoz kapcsolódóan csupán néhány kulcsfontosságú fogalmat járok körül (pl. „vindikáció”, „közbenjárói szerep” vagy „hivatásosodás”) annak érdekében, hogy egyrészt érzékeltessem a reformkori irodalmi termelés tétjeinek összefüggéseit a korszak szélesebb társadalmi-kulturális kontextusával, másrészt azért, hogy rávilágítsak a szociológiai konfliktusinterpretáció kölcsönözte új olvasatra a korszakot átható heves vitákat illetően.

A *nemzeti* irodalomtudomány megteremtőjének, Toldy (Schedel) Ferenc pályáivének vizsgálatán

6 Pl. A Marczibányi Intézet pályadíja, mely 1817-től először díjazott szellemi tevékenységet a feudális Magyarországon (Fenyő 1984:47), a Magyar Tudós Társaság 1830-as (gr. Teleki József elnökségétől számított) megalapítása, majd Toldy Ferenc későbbi elnök, kezdeményezésére tagozatokra szerveződése, a Kisfaludy Társaság létrejötte (1836), a szakmai- és irodalmi lapok, a sok esetben deklaráltan női olvasóközönséget megszólító almanachok és divatlapok megjelenése, a kritikai tevékenység legitímációjának kivívása, és mint pénzkereseti forrás (később hivatás) megjelenése stb.

keresztül Dávidházi (2004) szintén egy kulturálista-genealógiai nézőpontból azt vizsgálja, hogyan vált az irodalomtörténet-írás a nemzetközösséget igazoló nagyelbeszélés (*grand récit*) kitüntetett műfajává. Munkájának tárgya – a szerzőt idézve – „egy tudománytípus kialakulása, normává szilárdulása, majd hallgatólagos előfeltevéssé válása és további hagyományozódása” (Dávidházi 2004:45), célja pedig ezzel összefüggésben részben e (nemzet)közösségi igazoló funkció és szaktudományos elvárások erőterében konstituálódó irodalomtörténeti narratíva *demitizálása*. Dávidházi maga által „antropológiai holizmussal” leírt megközelítése annyiban mindenképp rokon a bourdieu-i mezőelemzéssel, hogy az egyes művekre vonatkozó esztétikai tapasztalatokat, valamint az irodalom „tudományos birtokbavételét” is egyaránt a korszak társadalmi és szimbolikus viszonyrendszeribe mélyen beágyazottnak tekinti, ezért a megkülönböztetett figyelmet fordít a normaképző intézmények jelentéskonstruáló szerepének. Dávidházit (2004:44) idézve:

„Kultusz, kritika, és tudomány ugyanakkor nem csupán a már létrejött művek egyéni birtokbavétele és közben alakítja (azaz bizonyos értelemben: *létrehozza*) számunkra az irodalmat, hanem ugyanígy előformálja a keletkező művek erőterét, ezáltal valamilyenre megszabja a létfeltételeket, amelyekkel azoknak számolniuk kell, ha el akarják ismertetni magukat”. (Kiemelés tőlem: H. Á.)

Az irodalmi erőter (mező) koramodern struktúrájának társadalmi geneziséét vizsgáló dolgozatom nézőpontjából ez a meglátás kifejezetten termékenynek bizonyul, mert pontosan a „keletkező művek erőterét” strukturáló és hierarchizáló értékelési sémák kialakulását, intézményesítését, és kisajátítási aktusait elemzi egy esettanulmányként szolgáló irodalmi polémián keresztül. Ahhoz viszont, hogy korszak irodalmi vitáinak és diskurzusainak zavarosából kiemelkedő önállóuló struktúra (mező) milyen esztétikai és morális elvek mentén szerveződik, fontos kiemelni a korszakban domináns *közbenjárói* írói (vagy Dávidházi fogalmát kölcsönözve „paraklétoszi”) szerepfelfogását. A vallási analógiájára képződött romantikus vatesz-költői szerepértelmezés (Dávidházi 2004:29) arra utal, hogy a reformkori magyar író mindenekelőtt a megteremtési kívánt nemzetközösség képviselőjeként és igazolójaként tevékenykedett. A „dicső” múlt idealizálása felé forduló témaválasztásával, a politikai nemzet megalkotásának kollektív ügyét szolgálta: védett, képviselt,

igazolt és persze sok esetben aktívan politizált mint vármegyei tisztségviselő vagy épp mint országgyűlési követ (pl. Kölcsey Ferenc vagy Fáy András).

A műveket (és szerzőiket) hierarchizáló korszakban domináns értékelési sémák elemzéséhez kulcsfontosságú az a közbenjárói szerepfelfogással szervesen összefüggő kettős elvárás hangsúlyozása, mely szerint „a műtől öncélúságot és eszközszerűséget vártak egyaránt, vagyis megkövetelték, hogy elsősorban művészet legyen, de szolgálja a nemzet megteremtésének célját is...” (Dávidházi 2004:37). E „vindikatív” (védő, igazoló) jelzővel is leírt irodalmi paradigma sajátossága úgy is értelmezhető, hogy a kulturális gyakorlatok alárendelődtek a nemzetközösség megteremtésének politikai-közösségi igényének, vagyis „tisztá” érdektelen esztétikáról e korszakban sem beszélhetünk. E kettős elvárás kondicionálta értelmiségi közbenjárói szerep magyarázó erővel bír ugyan a műfaji hierarchiákra vonatkozóan, pl. a korszakban a közös eredetmondára építő eposz műfaji dominanciájára (Imre 2000), vagy akár a nemzeti színjátszás megteremtésének növekvő közösségi igényére – azonban valamelyest alulhangsúlyozza azt a szociológiai indikátorokkal igazolható tény, hogy az irodalom modernizációjával párhuzamosan e kollektív nemzetközösségi céloknak alárendelt irodalom integratív funkcióját épp viszonylagos autonómiájának megteremtése révén tudta hatékonyan betölteni.

T. Szabó Levente (2008) hivatásosodás-történeti vizsgálódásai új megvilágításba helyezik az irodalom- és társadalomtörténet viszonyát. Kötetének alcíme, *Az irodalom társadalomtörténete* is azokra az új értelmezési lehetőségekre utal, melyek kölcsönösen tágíthatják a történetírás e két megközelítésének szemléleti horizontját. Kiindulópontja szerint alapvetően a rendi társadalomból a meritokratikus alapokon szerveződő társadalomba vezető modernizációs folyamat eredményeként a „18–19. században egy olyan komoly strukturális váltás megy végbe az irodalmi (...) kultúrában, amely alapjaiban hangolja át több évszázad bevett irodalmi intézményrendszerét, műfaji berendezkedését, értékrendjét” (T. Szabó 2008:198). E nézőpontból az újonnan megjelenő hivatások történeti vizsgálódása megkülönböztetett fontossággal bír, mert a szakértői legitimációval bíró csoportok intézményesen is differenciálódó, identitásképző mechanizmusaira hívja fel a figyelmet, melynek egyik legfontosabb hozadéka a szakértők és laikusok közti távolság intézményesülése, valamint az irodalom szempontjából a művészi praxis és a művészetről való tudós beszéd kettéválása.

A különböző hivatások, szakértői testületek, szakszervezetek, segélyező és képző intézmények megjelenését és specializációját vizsgáló társadalomtörténetírás nézőpontjából a 19. század első felének irodalmi polémiái is új megvilágításba kerülnek, mert a levelezésekben, majd egyre inkább az irodalomról való legitim beszéd módjában monopolizálása érdekében létrehozott irodalmi lapokban egy-egy meghatározó kérdéssről folytatott viták kimeneteleinek intézményekbeli „kikristályosodását” hangsúlyozza. Mindehhez szemléletes példa a kritika státuszának és társadalmi szerepének változása: míg az 1810-es években koránt sem egyértelmű, hogy írhat-e kritikát olyan, aki nem írt a megbírált alkotáshoz hasonló művet, az 1850-es évekre már „magától értetődő a szépírói és kritikus szerepek szétválása” (T. Szabó 2008:202). A társadalom- és hivatásosodás-történeti elemzések jelentősége az egy-egy nagyhatású művész munkásságához kapcsolódó szövegközpontú (mikro)elemzésekhez képest abban áll, hogy a belépést (és kizárást) formálisan is szakmai kritériumrendszerek mentén szabályozó, már megélhetést és szakmai identitást is biztosító intézmények kontextusában értelmezi, vagyis nézőpontja szerint az esztétikum egy sajátos szabályrendszer szerint működő kulturális piac relációinak kontextusában alakul ki, mely piac egyúttal a kulturális hierarchiák szempontjából kulcsfontosságú beállítódásokat (észlelési, értékelési és cselekvési sémákat) is kondicionálja. A mezőelmélet fogalmi apparátusának segítségével pont ezek a politikai és gazdasági kényszerektől viszonylagosan független „elkülönülő” kulturális piac működési elvei ragadhatók meg, mely az inkább *leíró* társadalomtörténeti megközelítésekhez képest a szociológiai modellalkotás igényével alkotja meg tárgyát, ami jelen vizsgálódást tekintve a modern irodalmi struktúra társadalmi genezise, pontosabban egy esettanulmányon keresztül annak egy kulcsfontosságú eseménye.

Az irodalmi triászhoz köthető polémiák elemzéséhez azért is kínálkozik alkalmas eszközként a *Művészet szabályai*ban (Bourdieu 1995 [2014]) példaértékűen alkalmazott fogalmi apparátus, mert az irodalmi vitákat a legitim művészet definíciójának elsajátításáért és monopolizálásáért vívott harcok színtereként értelmezi. A mező „relatív autonómiája” Bourdieu szerint elsősorban a politikai és gazdasági kényszerektől való viszonylagos függetlenségben érhető tetten, melynek során kialakul egy olyan saját szabályok szerint működő szimbolikus piac, amelyben a főbb szereplők vagy „pozíciók” a javak és presztízs elosztásának alapelveinek

meghatározásáért küzdenek egymással. Ezért bír alapvető fontossággal a mező *autonómiafokának* kérdése, melynek tipikus szociológiai indikátorai a belépés egyre magasabb szintű szabályozása és az esztétikai ítéletek elosztását már testületileg szabályozó intézmények (szaklapok, társaságok, művészeti intézmények) létrejötte és egymáshoz való (hierarchizált) viszonya. A szimbolikus javak fogyasztását meghatározó egyre szélesedő, polgárosodó (elsősorban városi) kereslet növekedésével párhuzamosan két fő hierarchizáló elvet különböztethetünk meg: a piaci hierarchiát („kommersz művészet”) és a szimbolikus hierarchiát, melyet az autonóm művészet ideáltípusa jelöl. Minél autonómabb egy irodalmi mező, annál inkább érvényesül benne az „autonómia” vagy „tisztá művészet” strukturáló elve, *amely csak azt fogadja el értékesnek, amit az művészet termelői annak minősítenek*, e klasszifikációs rend uralásáért azonban harcok folynak a mezőt alkotó különböző pozíciók között. A „mező” mint analitikus eszköz kiválóan működtethető a vizsgált korszakra vonatkozóan, hiszen ekkor a kialakulóban lévő irodalmi „proto-mező” szabályrendszerére – tehát a mezőt szervező hierarchikus viszonyokra – legtudatosabb módon a Bajza József kritikus, költő vezette irodalmi triász reagált és töltött be kulcsfontosságú pozíciókat a vizsgált korszak végére. A stratégiáik társadalmi mozgatórugóit pedig csak akkor érthetjük meg, ha a mező szerkezetéből, a struktúra genealógiájából indulunk ki.

Az irodalmi korszakváltás néhány sajátossága és a stratégiák tere

„A Hobbesiusi bellum omnium in omnest most igen lehet a magyar literatúrára alkalmaztatni, mert most minden író (Pesten legalább) valamely felekezetnek párthíve.”

A pártokra szakadt irodalmi életről az akkor még európai körüton lévő Toldynak tudósító Bajza harci retorikája nem pusztán a 25 éves költő-publicista romantikus túlzása, de annak a folyamatnak a lelkes felismerése,⁸ amelyet Kerényi „a magyar literatúra első deklarált vezérváltásának” nevez, utalva Kazinczy és Kisfaludy 1828-as találkozására

7 Bajza József levele Toldy Ferencnek: 1830. ápr. 9., lásd még Oltványi 1969:492; Szalai 1981:33.

8 „A kiadó örömmel s valódi gyönyörűséggel látja azt, hogy a magyar írók pártokra, felekezetekre kezdenek szakadni” (Bajzát idézi Toldy 1863:162).

(Kerényi 2003:469).⁹ Az irodalmi marsallbot békés átadását, a generációváltás kontinuitását, szervezősége hangúlyozó irodalomtörténeti koncepciókkal szemben a kultuszképzés tudatos megkonstruálását előtérbe helyező irodalomtörténeti kritikák (lásd pl. Szilágyi 2007, 2010; T. Erdélyi 1996, 2010, továbbá Bodrogi 2017:194) mégsem leplezik le teljesen a korszakváltó generáció stratégiáinak társadalmi beágyazottságát, mert nem az alapítóatyákat túlélő struktúra (mező) megteremtésének miszsiójából indulnak ki. Szilágyi például megjegyzi, hogy a Kerényi által vezérváltásnak hívott jelenség „csak hatástörténetileg nyerte el ezt a pozíciót, és ebben az értelemben is csupán Toldy Ferenc koncepciójában” (2007:24); T. Erdélyi (1996:646) pedig a Pyrker-per rendkívül gazdag forrásanyagra támaszkodó elemzésében az irodalmi „koncepciók perék” célját, az informális hálózati koalíciókban megvalósuló, önérdektől vezérelt hatalomkoncentrációban azonosítja. Jóllehet a hagiografikus irodalomtörténetírással szakító, a triász tevékenységét „varázstalanító” megállapítások igaznak is bizonyulnak az irodalmi múlt stratégiai megkonstruálására vonatkozóan,¹⁰ az 1820-as években egyre intenzívebben Pesten koncentrálódó irodalmi élet kulcspozícióit megszerző triász tudatosan szervezett kooperációjának köszönhetően alakult ki először az a szelekciós logika, amely modern irodalmi mező működésmódját is jellemzi.

A feudális nacionalizmus Kazinczyhoz köthető klasszicista irodalomeszményét felváltó romantikus-polgári nacionalizmus Kisfaludy Károly pesti Aurora-köréhez tartozó fiatal irodalmi generációból nőtt ki (Fried 2010; Horváth 2007), melynek vezéralakjai Toldy Ferenc, Bajza József és Vörösmarty Mihály voltak. Az intézményesülés útján lévő kulturális erőter kulcspozícióit elfoglaló főurakkal (pl. gr. Teleki József, gr. Dessewffy József, Döbrentei Gábor) ellentétben, a kör tagjait Pestre emigrált, elszegényedett kismesek (Bajza, Vörösmarty), vagy asszimiláns, elmagyarosodó tisztségviselők leszármazottai alkották, mint például „a nemzeti irodalomtörténetírás atyja”, az orvosi diplomával is rendelkező Toldy (Schedel)

9 A találkoztót egyértelműen a generációváltás kontextusába helyező Szilágyi (2007, 2010) festmény Orlai Petrich Soma műve, mely nem épp metaforikus tartalma miatt a korszakot feldolgozó irodalomtörténész, Fenyő István (1983) monográfiájának címlapján is szerepel.

10 Toldy valóban Kazinczy munkásságából vezeti le az „új irodalom” létrejöttét és Kazinczy-Kisfaludy korának hívja a korszakot, felemelve ezzel a negyvenévesen elhunyt romantikus alapítóatyát Kisfaludyt.

Ferenc vagy Zádor (Stettner) György, akik a származásuknál fogva konvencionális vármegyei, katonai és/vagy közigazgatási pályáikat hagyták el olyan irodalmi posztok megszerzéséért, melyek egy részét a korszakban épp maguk teremtetek meg.¹¹ Bajzáék irodalmi autonómiáért vívott harcainak társadalmi logikája elsősorban annak a mobilizációs stratégiának kontextusában értelmezhető, melyet Karády egy 2002-es írásában a „tudás társadalmi tőkésítéseként” ír le, mely a *nemesi előjogokkal szemben* definiált szakmai tőke egyre meghatározóbb emancipációs erejére utal. Ez az „irodalom respublikájáért” (Fenyő 1977) folytatott küzdelmekben a rendi hierarchiában alárendelt szerepet betöltő, jellemzően magas kulturális (iskolázottsági) tőkével rendelkező, a kulturális élet porondjára az 1820-as évek során fellépő (elő)értelmiségi generáció aspirációiban jelenik meg, akik – a társadalmi hierarchizálódás félfudális logikájával szemben – maguk igyekeznek megalkotni a „művészet szabályait”, vagyis esztétikai és normatív klaszifikációs sémák olyan rendszerét, mely szabályozza a mezőbe történő belépést, kijelöli a mező határait, a „kommersz” és „magas” művészet közti különbségtételt, és ami a korszakban kiemelt jelentőséggel bír, a „nemzeti irodalom” legitimnek tekintett kifejezőeszközeit és műfaji eszköztárát. A szimbolikus csaták legfontosabb színterei már nem a levelezések lesznek, hanem a hosszabb-rövidebb ideig működő irodalmi/kritikai lapok, tudós társaságok (Akadémia, Kisfaludy Társaság stb.), melyek szankcióikkal és elismerésükkel formálják a művek és műfajok közti hierarchiát, formálják az egyre szélesedő közönség várakozási horizontját és kondicionálják az esztétikai ítéletek meghozásához szükséges beállítódásokat.

A félfudális irodalmi mező strukturális váza az 1820-as évek második felében

Az értelmiséget, de még kiadókat is¹² szekértáborokra osztó ortológus-neológus megosztottság szülte konfrontációk „sűrű története” fontos láttelelet adja a korszak politikai törekvéseit meghatározó reformideológiáknak is. Úgy is fogalmazhatnánk,

11 Az irodalmi lapok szerkesztése mellett (*Aurora, Koszoriú, Kritikai Lapok, Figyelmező, Athenaeum*) a Kisfaludy Társaság alapítása válik a triász irodalomeszményének kanonizálása szempontjából megkerülhetetlen intézménnyé.

12 A neológus-ortológus ellentétről a *Közhasznú Esmeretek Tárának* első kötetének előszavában maga a kiadó, Wigand is nyilatkozik.

hogy a magyar nyelv legitím használatáról szóló viták logikája¹³ strukturálisan homológ a rendi ketreket fokozatosan szétfeszítő előértelmiségi csoportok hatalmi törekvéseivel. A már irodalmi lapok hasábjain¹⁴ (és nem *kizárólag* magánlevelezésekben) folytatott polémiák alapján legalább öt frakciót különböztethetünk meg az 1820-as évek második felében. E kategorizálás érvényessége kapcsán azonban fontos megjegyezni, hogy nem egy statikus pillanatkép kontúrajait igyekszik felvázolni, nem is az irodalomtudomány retrospektív ítélete alapján kikristályosult egy-egy meghatározó szerzőhöz köthető „irodalomalapítási modell” (Imre 2000) lehatárolását tűzi ki célul, hanem az 1820-as évek során a lapokban is intézményesülő főbb irodalmi pozíciók struktúráját próbálja megragadni a korszakban, mely által jobban érthető válik a zárófejezetben tárgyalt polémia jelentősége.

A jellemzően századforduló előtt született nemesi konzervativizmust képviselő ortológusok (pl. Döbrentei Gábor, Kisfaludy Sándor, Thaisz András, Czinke Ferenc), a nyelvújítók nézőpontjából egyfajta feudális privilégiumokra épülő nemzeteszmenyt testesítettek meg, melyet jól példáz az „a nemesség költője”, az idősebb Kisfaludy, aki nemzetet elsősorban a nemességgel azonosította. Kazinczy mint irodalmi korszakot („Kazinczy-kor”) jelölő pozíció, és mint követőkkel bíró irodalmi autoritás is külön „tábornak” (táborvezetőnek) tekinthető,¹⁵ aki jó viszonyt ápolt a rendi ellenzékiesség mérsékelt konzervatív frakciójával is, pl. gr. Dessewffy Józseffel.¹⁶ Az egyértelműen neológus, de az ortológia nézőpontját sem teljesen elvető „szinkretista” (Fried 2014:4) irodalomeszményt képviselő Kazinczy, Kisfaludy Károly körének irodalmi túlhatalmát az *Aurora*

13 Például a kritika mint önálló műfaj jogának kivívása az *Élet és Literatura* hasábjain, mely először intézményesítette a „profi és nem profi” olvasó közti különbségtételt (Zákány 2007:167).

14 Pl. *Tudományos Gyűjtemény* (1817–1841), *Hébe* (1822–26), *Aurora* (1822–37), *Aspásia* (1824), *Felsőmagyarországi Minerva* (1825–36), *Élet és Literatura* (1826–27), *Muzárium* (1829–33).

15 Fried lényegretörő megállapítását idézve: „a Kazinczy-kor története úgy is leírható volna, mint a (...) szembefordulások, viták, vádak, ellenvélemények sűrű megnyilatkozásának története” (2014:6).

16 A Dessewffy képviselte rendi nacionalizmust jól illusztrálja, hogy a cenzúrát nem eltörölni akarta, hanem királyi jogkör helyett nemesi-rendi jogkörre akarta változtatni (Sőtér 1965). Az általa alapított *Felsőmagyarországi Minerva* elsősorban a vagyonos nemesség és arisztokrácia lapja volt (lásd pl. Sőtér 1965).

ellen-almanachjának, a *Hébe* (1822–26) támogatóival próbálta elérni.¹⁷ A fiatal romantikus generációval (kiváltképp Toldyval) folytatott kiterjedt levelezésekben rendszerint, „tekintetes úrnak”, „kegyes mesternek” szólított széphalmi írófejedelem pesti triászának működése (Horvát István, Vitkovics Mihály, Szemere Pál) pedig már az 1810-es években átmenetet képzett a „vidéki nemesi kúriákban létrehozott irodalom (pl. gr. Teleki) és az *Aurora* körül kialakult *minden vonatkozásban városi*,¹⁸ polgári irodalom között” (Sőtér 1965:268; lásd még Fenyő 1955). Külön irodalmi pártot formál továbbá a romantikus triásszal fémjelzett progresszív fiatal neológus¹⁹ generáció, melyet egyre inkább középbirtokos reformértelmiség liberális frakciója (pl. Fáy András),²⁰ és (már az 1830-as években) a főúri rend legprogresszívabb személye, gr. Széchenyi is támogattott. A negyedik csoporthoz tartoznak a szinte kivétel nélkül ügyvédi (közigazgatási, jurátusi) pályát elhagyó harmadvonalas ifjú neológusok, akiktől Bajzáék fenti köre is elhatárolódott a Kazinczy által is lenézett erőltetett nyelvújítás miatt.²¹ (Ezt jól példázza Szentmiklóssy Alajos *Kisfaludy Károlynak* c. epigrammájából a szemléltetés kedvéért kiragadott részlet az *Aspasia* első [és utolsó] 1824-es számában: „Fagykérgöknek le kell pattannia / Fennlángzatú bájömlendezésedre”). Az ehhez hasonló („fennlángzatú bájömlendezés”) nyelvfurakításokat Bajzáék azért is kritizálták, mert felületet adtak a nemesi nacionalizmust képviselő Döbrentei vezetete ortológusok támadásaihoz (Badics 1901). Jelen kategorizáció szerint megkülönböztetett ötödik pozíció a Szemere alapította és Kölcsey által (társ)

17 Már Kisfaludy Károllyal folytatott levelezésből kiderül, hogy kölcsönösen tudatában voltak annak, hogy két almanachot nem tud eltartani a korabeli irodalmi piac. Kazinczynak címzett egyik levelében pl. Kisfaludy egyenesen kijelentette, hogy, idézem: „valakinek győznie kell”.

18 Kiemelés a szerzőtől: H. Á.

19 A romantikus triász mellett a Fenyéri néven publikáló Stettner (Zádor György) és Helmezy Mihály tartoznak ide, ez utóbbi később a Széchenyi liberális reformeszmeit hirdető *Jelenkor* (1832–48) szerkesztője lesz.

20 Fáy a pozsonyi országgyűlésen maga népszerűsíti és adja el az *Aurora* épp megjelenő számát.

21 Kazinczy Guzmics Izidornak így ír az *Aspasia* túlzásairól (Gulyás 1860:60) „Ezeket az én barátimat az Oláh ízlés lepte meg; nem gondolnak vele, ha az a' csecsebecse üvegyöngy és üvegláris is, minden becs nélkül, csak csillogjon, s halmozva légyen, mint az oláhföld lányainak melyeiken (...) a' veres és kék pamut virág. Nem értik mennyivel ékesít inkább a' kevés, de gondos, mint a' szükségtelen sok.”

szerkesztett *Élet és Literatura* (később *Muzáron*) folyóirat, mely a kritika műfajának emancipációját készítette elő egyfajta korabeli „avantgárd” szellemiséggel bíró kritikai-esztétikai folyóiratként. Kölcsey maga pedig (Kisfaludy Károly és Vörösmarty mellett) a klasszicizmusból a romantikába átmenet egyik legfontosabb szereplője (Imre 2000), és a kritika műfajának pionírja. A lapokhoz köthető irodalmi pozíciókkal kapcsolatban fontos még megjegyezni az értelmiségi hivatások konjunkturájával összefüggő epigonjelenséget: a főként Kazinczy és Kisfaludy Károly stílusának alkalmi utánzásait a *Felsőmagyarországi Minervában* publikáló alkotókat²² az *Aurora* már „elvszerűen” kirekeszti (Sötér 1965), ami jól láttatja, hogy az irodalmi lapok tere írói generációkhoz köthető esztétikai pozíciókat és diszpozíciókat képezett le.

A Kisfaludy Károly által leghitelesebb módon színjátékokban képviselt romantikus liberalizmus (pl. *Kérők*), a klasszicizmust (hexameteres forma) a romantikával (nemzeti tematika, elégikus tónus) ötvöző Vörösmarty (epikus) lírája (*Zalán, Cserhalom*), Kisfaludy Sándor nemesi nacionalizmusa (*Himfy*), és Kazinczy klasszicizmusa (epigrammák, ódák) által jellemezhető pozíciók strukturálta tér jelölte ki a fő igazodási pontokat azok számára, akik nevet és státuszt akartak birtokolni e születőben lévő kulturális erőterben. Az 1820-as évek derekán Pest-Budára emigrált elszegényedő kis- és középbirtokos nemesség tipikus (jogi, papi, katonai) mobilitási csatornáit elhagyó, századforduló környékén született generáción belül is kialakul egy szakmai vagy „mezőspecifikus” legitimáció alapján definiált törésvonal, mely az irodalmi lapok szintjén a *Minerva*, *Aspasia*, *Hébe* és az *Élet és Literatura* (később *Muzáron*), valamint az *Aurora* közötti viszonyban is intézményesült. Az első három lapban ugyanis jobbára az Aurorából kiszorult alkalmi írók és „magyaromán” érzelmektől fűtött, az irodalmat „nemesi passiózásnak” (Fenyő 1984) tekintő szerzők cikkeiket publikálták. A reformkorban létrejövő irodalmi lapok közötti különbségeket tehát elsősorban 1) a lapok főszerkesztőinek egy-egy irányzat, vagy műfajhoz köthető irodalomszervező ambíciói, 2) ezen más-más profilt képező lapok szerzőgárdája, 3) valamint a nyelvújításhoz való viszony alakította. A fejezet elején szereplő idézet („A Hobbesiusi bellum omnium in omnem most igen lehet a magyar literatúrára alkalmaztatni, mert most minden író [Pesten legalább] valamely felekezethez párhíve”) egyrészt az irodalmi modernizáció

22 Pl. Guzmics Izidor vagy Bárány Ágoston.

lényegi részének tekinthető differenciálódásra utal, másrészt a hobbes-i allegória kiválóan megragadja e differenciálódás vagy elkülönöződés alapvetően konfliktusos természetét. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az irodalmi mező autonómiája konfliktusok által, konfliktusok révén realizálódik, s ezt a tudást, mely szerint „progresszió” és „konfrontáció” rokon fogalmak, Bajza már irodalomalapítói törekvéseinek lényegi részévé tette, melyet számos, például Toldyval folytatott levelezés és cikk is alátámaszt: „(...) már most ki kell tűznünk a zászlót, s világosan klubot formálnunk” (Szalai 1981:10),²³ vagy akár a következő, „neutralitást” nyíltan bíráló „tipikus” bajzai passzusok „oppositio által jutott a világ a legszebb igazságok ismeretére” (Sötér 1965:531; Szalai 1981:46), „ki hallgat, vagy neutralitás leple alá vonul, midőn közügy forog kérdésben, többnyire állnok célokat forral” (Szalai 1981:11).²⁴ Fontos adalék még, hogy társadalmi pozíciókhoz köthető tudatos stratégiákról van szó, melyet jól láttat Bajza és Toldy levelezése, valamint a romantikus triász irodalomalapító munkássága, melyet Bajza mintegy „háborús stratégaként” koordinál.

A nemesi előjogok trónfosztása: a *Conversations-lexikon* per

„Bajza a literatúrában az, ami gróf Széchenyi a politikai pályán”²⁵

Az irodalmi modernitás autonóm strukturái felé történő elmozdulás szempontjából azonban a nemesi rangok szerint szerveződő hierchiával leszámolás deklarált igénye válik először igazán jelentőssé, ami az előértelmiségi csoportok közötti „dilettáns-szakmai”, valamint „hazafias-művészi, illetve „érzelmes-tudományos” oppozíciók által megragadható törésvonalat is magába foglalta. Annak meghatározása, kik tekinthetők az irodalmi élet legitim szereplőinek, vagyis az irodalmi mező határainak megszabása – Bourdieu kifejezésével élve a „mezőhatárok kodifikálása” – a gyakorlatban először a főúri réteg száműzését jelentette az irodalomból. A megteremtésre váró „in statu nascendi”

23 Bajza József Toldy Ferencnek, Pest 1830 március 1.

24 Az eredetit lásd: Bajza József 1830 „Figyelmeztetés pesti Könyvtáros Wígand Otto Tudományi s Mesterségi Közönséges Tárára” *Felsőmagyarországi Minerva*.

25 Idézi Tóth 1965:531. Jelen fejezet korábbi munkám alfejezetét közli kisebb módosításokkal (Havas 2016:84-86).

művészeti autonómia mint kultur- és irodalompolitikai projekt tehát elsősorban egy olyan viszonylagos függetlenséggel bíró erőter létrehozását jelentette, mely bizonyos értelemben a társadalmi mező hierarchizálódási elvének inverze volt, de semmiképp sem reprodukálta a reformkori félf feudális társadalom strukturális-hatalmi rendjét.

Szilárd, magyar ajkú városi polgárság híján a kulturális termelést még nem a pénz és „tisztá művészet” alapellentéte strukturálta, mint a 19. századi Nyugat-Európában (Bourdieu 1993), hanem a szellemi élet kulcspozícióit betöltő főnemesi rendek²⁶ klasszicizáló irodalomeszménye és a nincstelen értelmiségi csoportok demokratikus művészeszménye közt feszülő osztály- és értékellentét. Ezt, a korszak társadalmi rendjébe kódolt két fő „nemzeti habitus” pattanásig feszült konfliktusát jelenítette meg²⁷ először az 1830-ban kirobbanó Conversations-Lexikoni perként ismert vitasorozat, melyet *Irodalomtörténetében* Toldy Ferenc (1973:75) még a nyelvújítási harcoknál is nagyobb hatásúnak minősített (!) – igaz, ugyanitt csak néhány oldalban értekezik róla. Maga a „pör” kb. tíz kritikából és „ellenkritikából” (vagy „igazításból” és „visszaigazításból”) állt (Toldy 1861:6), a továbbiakban azonban Bajza legfontosabb írásaira koncentrálok, mellőzve a vitasorozat holdudvarában zajló kisebb vitákat és/vagy a lexikoni-pörhöz kapcsolódó levélváltásokat (lásd Szalai 1981:7-127).

A *Közhasznú Esmeretek Tárának* (Conversations Lexikon) célja a nem szakértői közönség számára egy előfizetés útján elérhető lexikon létrehozása volt, melyhez a „bujkáló szerkesztő” (Badics 1901), Döbrentei Gábor közreműködésével toborozták a többnyire ortológusokat felvonultató, a kiadó, Wigand Ottó bevezetője szerint az ügy érdekében „egymással szövetségre lépő” szerzőket.²⁸ A lexikon megjelenítése egybeesett a triász hatalmi pozícióinak megszilárdulásával: a lírában

Vörösmarty és Bajza, a színpadi művekben Kisfaludy bírt elismeréssel, és a haladó szellemű irodalmi lapok szerkesztőinek (pl. Szemere Pál és Kölcsey) támogatását is élvezték még ekkor. Az 1820-as évek végére a közigazgatási (kényszer)pálya és az irodalmi hivatás közt ingadozó Vörösmarty és Bajza is ekkor köteleződnek el végleg az irodalmi hivatás mellett író-szerkesztőként, tehát a kismemesi születésük számukra konvencionálisan létrehozott legitim pályáivét cserélték fel azért, hogy rendszeresen, szakértői módon delegált irodalmi posztok és funkciók birtokában vágjanak bele „az irodalom reszpublikájának” megalakításába, melyhez először a nem képességükönél és tehetségükönél fogva kiérdemelt főnemesi származású irodalmárokkal szálltak szembe, akik forrásaik és kapcsolati tőkájuk folytán túlhatalommal bírtak irodalmi kérdések eldöntésében. A zászlóvivő – s hírhedten konfliktuózus – Bajza számára örökségének rendezése után mint „műbölcselő” is egyre nagyobb presztízzsel bír *Az epigramma teóriája* (1828) című elméleti munka publikálását követően. A lexikoni-perben tudatosan háttérben lévő Toldy akadémiai titoknoki pozíciójáért pedig ekkor már közvetve Bajza és Kisfaludy Károly „lobbiznak” Széchenyinél, aki fokozatosan elpártol a főurakkal jó viszonyt ápoló Döbrenteitől. Ezekből a jól biztosított hadállásokból nyílt a várva várt lehetőség a főúri dilettánsok „déliabós nemesi nacionalizmusának” (Oltványi 1955:229) és szakmai hiányosságaiknak számonkérésére. Ilyen „objektív” kritikák voltak a „fonák plánum, fél-szeg tudomány, gondatlan munka, inkonzekvenciák, grammatikai és stilisztikai tudatlanság, visszás logika” (Bajza 1830; Szalai 1981:12),²⁹ melyeket elsősorban Wigand Ottó könyvkiadó, az irodalmi reakciót képviselő „bujkáló szerkesztő” Döbrentei Gábor, majd az őt védő főúr, gróf Dessewffy József ellenében fogalmaztak meg.

Az irodalmi, politikai és közéletet tudatos stratégiát követve táborokra osztó Bajza vezette fiatal értelmiségi generáció első lépésben a születési előjogok trónfosztását vitte véghez a hatalmi mezőt szervező főbb oppozíciók (nemes/értelmiségi, ortodox/újító, feudális/meritokratikus) irodalmi erőterben való tudatos megjelenítése által. Az alábbi idézetek kiválóan illusztrálják mind a „stratégiai pártosodást”, mind a polgári-meritokratikus irodalomeszményért síkra szálló Bajza irodalompolitikai stratégiáját, s ezzel összefüggésben a születési

26 Számos példa közül néhány: gróf Teleki MTA-alapító, gróf Dessewffy befolyása és az általa alapított irodalmi lap, valamint feudális mecénatúra gyakorlata, mely során a főurak vagy pozícióba juttattak írókat (pl. Döbrenteit), vagy anyagilag támogattak művészeti vállalkozásokat, pl. az első közhírházak alapítását.

27 „A főrendek politikai (...) reakciója által gyúanyaggal saturált légkör csak a szikrát várta” (Toldy 1873:75).

28 A 34 szerző közül 5 főúr (gr. Majláth János, gr. Dessewffy József, gr. Teleki József, br. Mednyánszky Alajos, br. Wesselényi Miklós), a többi 24 szerző pedig olyan előértelmiségi egzisztenciák, akik tudástökéjük (és nem nemesi rangjuk) folytán töltötték be értelmiségi pozíciókat.

29 A fejezetben szereplő Bajza idézetek a következő forrásokból származnak: Oltványi 1969; Szalai 1981; Lukácsy 1957.

arisztokrácia irodalmi ügyekben való befolyásának konfrontatív, radikális megkérdőjelezését:

„A legbecesebb címekkel ragyogó férfi lehet a legsilányabb, legízletlenebb író” (Bajza 1830; Szalai 1981:13)

„De ha [Dessewffy] oly valamit követend el velem, ami grófi neveléssel öszve nem fér, köteles leszek én neki azt eltűrni, s csak azért leszek-e köteles, mivel ő *méltóságos gróf*” (Bajza levele Kazinczy Ferenchez, Pest július 8. 1830, kiemelés az eredetiben)

„Igenis, drága Döbrentei Úr, mi pártot formálunk! Mi bátran és tartalék nélkül felszólalunk mindég, valahányszor írói lelketlenséget és gyávaságot látunk; mi csípkedjük, sujtjuk és zúzzuk a félszagséget; mi nem engedjük meg, hogy az Úr és hasonló kontárkodjanak, hogy silány mázolásaikkal visszatérítsék a magyar literatúrát azon szép haladásból, melyet az Dayka, Virág Benedek, Kazinczy, Berzsényi, a két Kisfaludy, Kölcsey és Vörösmarty műveik által néhány évtized óta teszen (...) Berzsényit, Kisfaludy Károlyt, Kölcseyt és Vörösmartyt, mi rádísputáljuk a közönségre, hogy ezen négy, vagy a Kegyed szava szerint egy-két ember felett semmi sincs az egész magyar literatúrában” (Bajza 1830, lásd Szalai 1981:42-43).

A reformkori nyilvánosság – 1821 és 1848 között 38 (!) hosszabb-rövidebb életű periodikát azonosíthatunk (Szabó 1998) – hatékony stratégiai eszközként szolgált az irodalom polgári paradigmaváltást programszerűen hirdető Bajzáék számára. Kisfaludy már a kulturális vállalkozó polgári habitusával gondolja az *Aurorát* (Szajbély 2007; Bodrogi 2017, 2021), mikor nem fogad el főúri támogatást gr. Festetics részéről, egyúttal a feudális műpártolással szemben definiálja a vállalkozását, ezenkívül irodalomtörténetünkben ő az első, aki művészeti vállalkozásaiból önfenntartó, bár szerény egzisztenciára tesz szert Pest-Budán. A lexikon szakmaiságát támadó tollcsaták hozadéka az *irodalmi mezőbe történő belépési küszöb magasabb szintre emelése* és az irodalmi erőter harcmezőként való tételezése volt, melyet Bourdieu az „anómia intézményesítésének” nevez. A korszakban ez a szimbolikus szankciók uralkodó rendi osztályhoz és az Akadémiához köthető elosztási módjának radikális

dekonstruálását jelentette. A *Művészet szabályaiban* Bourdieu (2013:246) által leírtak találóan foglalják össze e szimbolikus csaták logikáját az irodalmi autonómia („irodalmi respublica”) megteremtésének szempontjából is:

„Az irodalmi (stb.) rivalizálások egyik központi tétje az irodalmi legitimitás monopóliuma, vagyis többek között annak monopóliuma, hogy joggal mondhassa valaki magáról, hogy ő joggal mondhatja magát írónak (stb.), sőt hogy ő mondhassa meg, ki író, és hogy kinek van joga megmondani, ki író; vagy ha úgy tetszik, a termelők és termelők elismerési jogának monopóliuma”.

A francia irodalmi mező genezise kapcsán Bourdieu által kifejtett fenti dinamizmus érhető tetten a lexikoni perben, melyet a kezdeményező Bajza mintegy *casus belliként* használt fel, mikor a lexikon védelmére kelőket támadja egy ellentétes hierarchizálódási elv megalkotása és érvényesítése érdekében. Elégedetten konstatálja Toldynak, hogy az olvasók, valamint az írók között is „igen kevés a neutrális, többnyire lexikon mellett vagy ellen vannak” (Szücsi 1914:115); tudatában volt továbbá a per szűkebb témájánál túlmutató jelentőségével is: „Conversations lexikoni pörnek végképp elhárító befolyása lesz a magyar literatúrára” (Bajza 1830). A normaszegő aktusok záróakkordjaként az irodalomtörténetben először, a kismemesi származású értelmiségi Bajza, az Akadémia titoknokaként fő irodalmi autoritásként funkcionáló Döbrenteit védő Dessewffy gróf ellen támad,³⁰ és vív győztes tollcsatát már az általa alapított *Kritikai Lapok* első számának hasábjain. Az irodalmi mező új *szerveződési elvének*, vagyis a *meritokratikus, szakmai legitimáción* alapuló irodalmi presztízsszerzésnek lényegét a következő, Bajzától származó idézet kitűnően illusztrálja:

„Megtanultam igenis a társasági élet viszonyait tisztelni; tudom, hogy ott herceg és gróf, báró és nemes, polgár és paraszt van; mivel tartozom mindeniknek, egyenként és együtt, értem; de értem viszont azt is, s

30 A naplóját egyébként latinul író Dessewffy alapította a *Felső Magyar Országai Minerva* c. irodalmi lapot, mely „a hazai művelődés elavult és színvonalatlan törekvéseit” (Fenyő 1979a:337) gyűjtötte össze, tehát megtestesítette azt a politikai-kulturális ideológiát, mely ellen Bajza köre a „perék” során szembeszállt.

igen jól, hogy ezen tartozás, ezen kötelékek, csak a polgári kör [sic!] határáig nyúlnak, s ott, hol az írói respublica kezdődik, hol a tudományok országába léptünk, hol a társalkodási konvencióknak vége, ezek is megszakadtak. *Itt nem érdem, nem születés, nem hivatal többé, egyedül okok, egyedül ész adnak elsőséget*” (Bajza 1830; lásd még Szalai 1981:100-121, kiemelés tőlem: H. Á.).

Bajza támadása az irodalmat már fő hivatásként üző magas kulturális tőkével és polgári habitussal bíró értelmiségi, és a műkedvelő, az irodalmat passzióként tekintő, későn elmagyarosodó dilettáns főúri osztály közti ellentét irodalmi mezőben történő megjelenésének értelmezhető.³¹ A lexikoni-pör tehát a „szakmaiság”/„dilettáns” oppozíció alapján hierarchizált kulturális tér polarizálódásához járult hozzá az irodalmi mező genezisének e kritikus szakaszában, mely épp a sajátos szakmai legitimáción alapuló hatalmi logikája folytán már nem tűrte meg azokat, akik a társadalmi mezőben (még) érvényes rendi hierarchia alapján próbáltak presztízst szerezni a kulturális életben. A viszonylagos autonómiával bíró mező kialakulása azt jelenti, hogy a modernizáció során a kultúra és tudomány területein kialakulnak a politikai és gazdasági kényszerektől független, saját szabályokkal bíró alrendszerek. Ezért bír a lexikoni-per egy a kultúrtörténeti kuriózumnál sokkal nagyobb jelentőséggel a kulturális mezők kialakulását elemző genealógiai nézőpontból. Bourdieu (2013:5) autonóm irodalmi mező kialakulásával kapcsolatos megfigyelése a magyar kontextusban is érvényes: „[a] táborok kialakulása, a mező új nomoszájának bevezetése, a kulturális autonómia együtt járt az uralkodó osztály nem értelmiségi, vagy félművelt frakciójával való szakítással” (Bourdieu 2013:5). Végeredményben, a szakértelem elsajátításán alapuló hierarchizálódási alapelv két ellentétes pozíció *intézményesüléséhez* vezetett: a polémia után, mikor Döbrentei Gábor az Akadémia (Magyar Tudós Társaság) első titoknokaként és Várszínház egyedüli igazgatójaként pályája csúcán volt, az irodalmi mezőben elismertséggel már nemigen bírt a Lexikon kiadása kapcsán esett

31 A politikai mezővel való kapcsolódásokra utal, hogy Bajza Toldyval engedélyt kér a *Magyar Kurir* c. politikai lap alapítására, melyet a cenzúra megtagad tőlük, illetve a *Kritikai Lapok* 1831-es alapításakor Széchenyi is *Jelenkor* néven liberális eszméket terjesztő lapot indít, mely közel állt az Aurora-körhöz (Kisfaludy Károly, Helmecey, Bajza, Csathó stb.).

szimbolikus sérelmei miatt. Helyét az Akadémia titkáráként 1835-től a romantikus triász irodalomtörténész tagja, Toldy Ferenc foglalja el, aki Kisfaludy Károly életrajzának (Toldy 1832), valamint Kazinczy eredeti munkáinak kiadásával megkezdi a triász irodalomtörténeti narratívájának kanonizálását, mely egyúttal a múlt és kulturális emlékezet megkonstruálásának monopóliumát jelentette. Bajza pedig a Döbrenteitől már elpártoló Széchenyi maga vezeti be a Nemzeti Kaszinóba, az elitek Bécs által is a magyarság központjának tekintett finoman hierarchizált szervezetébe, mely még mágnásokat, „iparbárokát” sem fogadott a tagjai közé, ha azt a (nem csak főúri) tagok szavazati alapján jóvá nem hagyták.³²

Konklúzió

Jelen írás egy kísérletként tekinthető a bourdieui szociológiai nyelv alkalmazhatóságára vonatkozóan, amely meglátásom szerint elsősorban a konfliktus-interpretációk szempontjából képes új perspektívába helyezni a rendkívül gazdag forrásanyagot megmozgató, részben a dolgozatban is hivatkozott irodalomtörténeti munkákat. Ahogy a cím is sejteti, az írás nem több mint „adalék” egy ma még a kultúraszociológia horizontján kívül eső korszak vonatkozásában, szűkebben vett tárgya pedig az irodalmi mező kialakulásának „előtörténete” egy korábban már részlegesen feldolgozott (Havas 2016:84-86), ám jelen tanulmány keretei közt jelentős mértékben újrakontextualizált és kibővített esettanulmányra támaszkodva. A „lexikoni-per” s annak a dolgozatban bemutatott különböző kontextusai a rendies irodalmi struktúrákból való modernizációs átmenet dinamikáját kívánta érzékelteni, melynek társadalmi mozgatórugóját a magas kulturális tőkével rendelkező értelmiségi csoportok mobilizációs és „tudástőkésítő” stratégiáiban igyekeztem megragadni.

A mező genealógiájának perspektívájából a „látens” és „manifeszt” funkciók közti Mertonhoz (1957) fűződő különbségtétel további analitikus lehetőségekkel kecsegtet, hiszen a mező „beérésében” vagy megszilárdulásában kulcsfontosságú szereppel bíró polémiák mindig egy konkrét esemény kapcsán

32 Kossuth jelentkezését maga Széchenyi utasította vissza 1826-ban, mert a felvételét kérő jelölt „intranziens” (hajthatatlan) magatartása okán tartott Bécs retortióitól, mely politikai provokációnak tekinthette volna a felvételt.

robbantak ki („manifeszt funkció”), azonban az irodalmi mező önállóságának kivívása szempontjából („látens funkció”) is meghatározó szereppel bírtak. Így a reformkori irodalmi mező genezise szempontjából az itt bemutatott „lexikoni peren túl” a *Kritikai Lapok* irodalmi csörtéi (Gyapay 2012), a Pyrker-per és az Aurora-per (Fenyő 1979b; T. Erdélyi 1996), az MTA 1833–34-es nagydíj átadásához kapcsolódó vitái, valamint Bajza színikritikai polémiái (Kerényi 2003) a mező differenciálódásának és növekvő

autonómiájának fontos eseményeként válnak értelmezhetővé (lásd 1. táblázat). A magát szigorúan „adalekként” aposztrofáló tanulmány célkitűzéseire hasonlóan a cikk végén közölt táblázat így egyértelműen „torzó”, melynek célja csupán egy lehetséges elemzési stratégia illusztrálása, továbbá egy kultúrtörténetileg potenciális, jelentős vizsgálódás vázának felvillantása elsősorban olyan társadalom- és kultúratudós kollégák figyelmébe ajánlva, akik képesek a primer forrásokat kellő alázattal és szívóssággal kezelni.

1. Táblázat: Konfliktusok tétje az irodalmi mező autonómiája szempontjából: „látens” és „manifeszt” funkciók

Polémiák	ÉV	Manifeszt funkció	Látens funkció	Fő opposzió	Kimenetel
1. Conversations-lexikoni per	1830	Nemzetet lejárató szakmai dilettantizmus	Nemesi előjog és ortodoxia trónfosztása	Ortodox-újító; feudális közéletiség – liberális közéletiség	Dessewffy és Döbrentei hatalmának megrendülése
2. Kritikai lapok I.	1831	Kritika jogának kivívása szakmai bírálatok révén	Irodalmi mező polarizálása, „pártosodás”	Klasszicizáló ortodoxia – triász eredetiség-eszménye	Szás ellenlap létrehozása, a mező polarizálódásának intézményesülése
3. Pyrker-per (KL, I-II.)	1831–33	Fordítás hiányossága, nemzeti-etlenség, német nyelvű irodalom háttérbe szorítása	Kazinczy trónfosztása, idegen nyelvű irodalom kirekesztése	Polgári nemzet nyelvi egysége – hazafiatlan dilettantizmus	Írói táborok K. védelmére (Eötvös, Szemere, Rummy), polarizálás felgyorsul
4. Aurora-per (KL, 5.)	1834	Aurora alamanch kiadási jogának megállapítása	Szellemi termék mint tulajdonjog kodifikálása	Szellemi termék kisajátítása – szellemi termék szerzői tulajdon	Irodalmi mező autonómiájának növelése
5. MTA nagydíj (KL, VI.)	1833–34	Akadémiai esztétikai ítéleteket meghatározó elvek tisztázása	Akadémiai esztétikai ítéleteket meghatározó elvek tisztázása	Statisztikai „érv” – kritikai érv; műértő VS dilettáns	Vörösmarty kanonizációja, hierarchizálódási elv akadémiai expanziója
6. Bajza színikritikai polémiái	1836	Teóriátlan kritikák bírálat	Irodalmi mező nomoszáinak expanziója	Alaptalan méltatás, szidalom VS megalapozott ítélet	Irodalmi mező nomoszáinak expanziója a színházi mezőben

Felhasznált szakirodalom

- Badics Ferenc 1901 *Bajza József. Bajza József összegyűjtött munkái I* (Harmadik, bővített kiadás.) Franklin-társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest.
- Bajza József (1981 [1830]) Bajza levele Toldy Ferencnek. In: Szalai Anna szerk. *Tollharcok: Irodalmi és színházi viták 1830–1847*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Bajza József 1831 Vezérszó a Kritikai Lapokhoz. *Kritikai Lapok* 1831/I. (Második kiadás.) Pest, 1–11.
- Bajza József 1833 A románköltésről. *Kritikai Lapok* 1833/III. Budapest.
- Bajza József 1836 Dramaturgiai és logikai leccék. *Kritikai Lapok* 1836/7. Pest, 33–146.
- Bajza József 1900 Dramaturgiai és logikai leccék magyar színbírálók számára. *Összegyűjtött munkái*. V. köt. Bp.
- Berendt T. Iván 2003 *History Derailed: Central and Eastern Europe in the Long Nineteenth Century*. University of California Press, Berkeley.
- Bodrogi Ferenc Máté 2015 Az Aurora. Hazai almanach mint (zseb)könyvtárgy (A tematikától függetlenül kontextusokról). *Alföld* (68) 2:67–85.
- Bodrogi Ferenc Máté 2017 Bajza József és az Aurora pénze... Aurora-Kör témájának forráskritikai lehetőségeihez: A bor és a kör. *Irodalomtörténeti Közlemények* (121) 2:163–200.
- Bodrogi, Ferenc Máté 2021 Bajza József és az Aurora pénze: (az Aurora-pör „hatalom-gazdasági” olvasata és a bajjai lélek). *Studia Litteraria* 60. 3/4:71–98.
- Bourdieu, Pierre 1993 *The field of cultural production*. Columbia University Press, New York.
- Bourdieu, Pierre 1995 *The Rules of Art: The Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford, Stanford University Press. [Magyarul: Bourdieu, Pierre 2013 *A művészet szabályai: az irodalmi mező genezise és struktúrája*. Ford. Seregi Tamás. Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, Budapest, 368.]
- Dávidházi Péter 2004 *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Akadémiai Kiadó – Universitas, Budapest.
- Debreczeni Attila 2001 Nemzet és identitás a 18. század második felében. *Irodalomtörténeti Közlemények* (105) 5/6:513–553.
- Fenyő István 1955 *Az Aurora. Egy irodalmi zsebkönyv életrajza*. Akadémiai, Budapest.
- Fenyő István 1973 *Nemzet, nép, irodalom: Tanulmányok a magyar reformkor irodalmáról*. Magvető, Budapest.
- Fenyő István 1977 A Kritikai Lapok harca az irodalom reszpublikájáért. *Irodalomtörténeti Közlemények* (81) 2:133–150.
- Fenyő István 1979a A Felső Magyar Országai Minerva (1825–1836). In Szabolcsi Miklós – Vásárhelyi Miklós szerk. *A Magyar sajtó története*. Akadémiai, Budapest, 330–337.
- Fenyő István 1979b Az első füzet. A Pyrker- és a Conversations-lexikoni pör. In Szabolcsi Miklós – Vásárhelyi Miklós szerk. *A Magyar sajtó története*. Budapest, Akadémiai.
- Fenyő István 1983 *Haza s emberség: A magyar irodalom 1815–1830*. Gondolat, Budapest.
- Fried István 1991 A magyar színházi mozgalom kezdetei kelet-közép-európai kontextusban. *Színháztudományi Szemle* 28:39–43.
- Fried István 2010 Kisfaludy Károly „irodalompolitika”-ja. *Magyar irodalom (történet). Fejezetek a magyar irodalmi modernség történetéből*. Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 26.
- Fried István 2014 Kazinczy Ferenc (ön)kanonizálásának esélyei. Vita, kisajátítás, ellenkezés Kazinczy életének végső fázisában. *Irodalomtörténet* (95) 1:2–19.
- Gulyás Elek 1860 Kazinczy Ferenc és Guzmics Izidor közti levelezés, 1822-től 1831-ig. Gulyás Elek: Esztergom. Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Petrik-magyar-konyveszet-17121920-2/17121860i-34B1B/guzmics-izidor-es-kazinczy-ferenc-kozti-levelezes-1822-tol-1831-ig-kozli-gulyas-elek-n-8-r-282-l-esztergom-1860-ny-horak-egyed-150-37A5/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTllfUGV0cm1rXzIiXX0sICJxdWVyeSI6ICJtYWd5YXIgXHUwMGVkc1MwDBmM2sgXHUwMGU5bGV0ZSJ9> (Letöltés: 25.08.2022.)
- Gyapay László 2012 A kritikai lapok programcikkeinek keletkezéséről. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XVII., Fasc. 1.* 65–73.
- Havas Ádám 2015 A Thália Társaság társadalmi beágyazottsága. *Színháztudományi Szemle*, 43. Online: <https://oszi.hu/hu/havas-adam-thalia-tarsasag-tagjainak-tarsadalmi-beagyazottsaga> (Letöltés: 31.08.2022.)

- Havas Ádám 2016 Az irodalmi mező szerkezete az 1830-as évek egy „pörének” tükrében. In Koncz István – Szova Ilona szerk. *XII. PEME PhD Konferencia*. PEME, Budapest, 78-87.
- Hász-Fehér Katalin 2000 *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Horváth János 2007 Kisfaludy Károly és íróbarátai. Irodalomtörténeti munkái, III., szerk. Korompay H. János – Korompay Klára. Osiris, Budapest, 790.
- Imre László 2000 A romantikus irodalomalapítás ambivalenciái. *Studia Litteraria* XXXVIII. 7-22.
- Karády Viktor 2012 *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19-20. századi Magyarországon*. Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont, Budapest.
- Kerényi Ferenc 2003 Bajza József és a magyar színházat romantikus stílusfordulata. *Irodalomtörténet* (84) 4:529-538.
- Korompay H. János 1998 *A 'jellemzetes' irodalom jegyében – Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*. Universitas, Budapest.
- Lukácsy Sándor szerk. 1954 *Bajza József: Válogatott cikkek és tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Merton, Robert K. 1957 Latent and Manifest Functions. In *Social Theory and Social Structure*. Free Press, Glencoe (IL), 60-69.
- Oltványi Ambrus 1955 Bajza József: Válogatott cikkek és tanulmányok. *Irodalomtörténet* (43) 2:229-231.
- Oltványi Ambrus szerk. 1969 Bajza József – Toldy Ferenc levelezése, s. a. r. Oltványi Ambrus. Akadémiai, Budapest.
- S. Varga Pál 2005 *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Sótér István 1965 *A magyar irodalom története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szabó Katalin Viola 1998 A reformkori irodalmi lapok címadási szokásairól. *Névtani Értesítő*, 20:82-93.
- Szalai Anna 1981 *Tollharcok: Irodalmi és színházi viták (1830–1847)*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Szajbély Mihály 2007 Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban. 1821: Megjelenik Kisfaludy Károly Aurora című évkönyvének első kötete. In Szegedy-Maszák Mihály szerk. *A magyar irodalom története II. 1800–1919-ig*. Gondolat, Budapest, 73-90.
- Szilágyi Márton 2017 Összeköt vagy elválaszt? A generáció mint irodalomtörténeti magyarázóelv. *Hid*, 11:53-65.
- Szilágyi Márton 2010 Toldy mint középpont (Orlai Petrich Soma Kazinczy és Kisfaludy találkozását bemutató festményéről). In Hites Sándor – Török Zsuzsa szerk. *Építész a köfőjtőben: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*. Reciti, Budapest, 270-277.
- Szücsi József 1914 *Bajza József*. MTA, Budapest.
- Szegedy-Maszák Mihály 2007 *A magyar irodalom története II. 1800–1919-ig*. Gondolat, Budapest.
- T. Erdélyi Ilona 1996 Egy kései kiengesztelés története (Néhány megjegyzés a Pyrkér-pör kapcsán). *Irodalomtörténeti Közlemények* (100) 5/6:630-648.
- T. Szabó Levente 2008 *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. KOMP-Press, Kolozsvár.
- Toldy Ferenc 1836 Az 1833-ki nagyjutalom felosztása. *Kritikai Lapok* 6. Magyar Királyi Egyetem, Buda, 152-174. Online: <http://real-j.mtak.hu> › MTA_KritikaiLapokBajza_6
- Toldy Ferenc szerk. 1861 *Bajza összegyűjtött munkái. Második bővített kiadás*. Landerer és Heckenast, Pest.
- Toldy Ferenc 1863 *Bajza összegyűjtött munkái. Második bővített kiadás. Negyedik kötet*. Heckenast, Budapest.
- Toldy Ferenc 1972 *A magyar nemzeti irodalom története. Második kötet*. Athenaeum, Budapest.
- Tóth Dezső 1965 A tanulmányíró és a Kritikai Lapok szerkesztője In Sőtér István szerk. *A magyar irodalom története III. (A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig.)* Akadémiai, Budapest. Online: <https://mek.oszk.hu/02200/02228/html/03/310.html> (letöltés: 2021.június21)
- Wessely Anna 2016 The Story of the Hungarian Term for 'Art'. Paper presented in Session 1 of the 34th Congress of the International Committee of the History of Art, Beijing, September 15-19. Interneten: https://www.academia.edu/38492267/The_Story_of_the_Hungarian_Term_for_Art_ (Online: 31.18.2022.)
- Zákány Tóth Péter 2007 Elkülönülő irodalmunk kezdetei. 1826 Megjelenik az Élet és Literatúra. In Szegedy-Maszák Mihály szerk. *A magyar irodalom története II*. Gondolat, Budapest, 163-168.

REFLEXÍV MODERNITÁS EGY BIOGRÁFIAI ÉLETÚT-REKONSTRUKCIÓBAN³³

[DOI 10.35402/kek.2022.4.5](https://doi.org/10.35402/kek.2022.4.5)

Absztrakt

A romániai rendszerváltás (1990) után szocializálódott parasztgazda életútjában a nem létező parasztpolgár örökségét hordozza. Az elmaradt polgárosodás megjelenítőjeként, a szabadpiaci körülmények és a modernizáció kihívásai közepette az egyéni önértelmezés bizonytalanságaival él együtt. Megfosztva az új rendszer ígéreteinek vonzásától, másként gyarmatosított életvilág a sajátja. Reflexív modernitása a még pontszerűen létező premodern életformákban gyökerezik, de a kockázati társadalom szereplőjeként a központi redistribúciós gyakorlatok követője és egyben foglya.

Abstract

The peasant farmer who was socialized after the regime change in Romania (1990) carries the legacy of the non-existent peasant citizen in the course of his life. As a representative of failed urbanization, he lives with the uncertainties of individual self-interpretation amidst the challenges of free market conditions and modernization. Deprived of the attraction of the new system's promises, his own world is a differently colonized world. His reflexive modernity is rooted in the still existing premodern forms of life, but as an actor in the risk society he is a follower and at the same time a prisoner of central redistribution practices.

Út-e az út, mely nincsen

A huszonöt-negyvenöt éves korcsoport élettörténeteinek feldolgozása közben részben Ulrich Beck (2003) elméletéhez fordulok, aki kockázati társadalomként írja le a jelen valóságát. Természetesen

Beck elmélete nem csak ezt a korcsoportot érinti, de életkoruknál fogva, életutakban őket kíséri legmeghatározóbban. A posztmodern társadalom cselekvésterületeit úgy mutatja, ahol általánosan kockázatnak van kitéve – társadalmi helyzettől, státustól függetlenül – mindenki. Az egyes csoportok közötti eltérések az alacsonyabb életszínvonalon, életstílusban élők rovására hangsúlyozódnak, a kockázati egyenlőtlenségek individuális szinten maximalizálódnak. A társadalom hálózatos szerkezetében a kockázatok nem ott keletkeznek és termelődnek, ahol legnagyobb a fenyegető hatásuk. Az oksági kapcsolatok érvényesülése miatt a periférián individualizálódó egyén kitettsége fokozottabb: elegendő információ és tudás híján kénytelen állást foglalni, dönteni és ez általános bizonytalansághoz vezet, ami a nem tudásból fakadóan, folyamatosan mélyül (Losonczy 2010), feszültséget teremt.

Az intézményes keretek fellazulásával párhuzamosan Beck szintén az egyén önállóságára, döntéseinek bizonytalanságára gondol, amelyet másként érzékelnek a fejlett demokráciában élők, és másként azok, akik keresik az utat az ún. új világban, a megváltozott társadalmi és gazdasági feltételek között. Keverednek a hagyományos és premodern életvezetési elvek, gyakran kiszámíthatatlanok a megvalósítás peremfeltételei, az egyéni döntések kimenetelei.

Immár többedik (összehasonlító) élettörténeti elemzésem engem is erről győz meg, mert a rendszerváltás hozta új korszak egyik meghatározó eleme a régi sémákból, forgatókönyvekből adódik, de ebből kevés az, ami biztonságosan használható az egyéni életutakban. Helyettük az egyéni önértelmezés „rizikója” maradt a maga felelősségével és veszélyeivel telített lehetőségeiben. A siker² az egyén képességeivel válik realizálhatóvá, az egyéniség formáló tényezőjévé, azaz a társadalmi identitás helyébe a személyes identitás és ennek keresése kerül

1 Esettanulmányomban a „*Parsztalanodás egy székel faluban*” című PhD kutatásom egyik szereplőjének életvezetését elemzem. Munkámmal három korcsoportba sorolt egyének életútjaiban vizsgálom a folyamatot, melyről e folyóirat hasábjain korábban öt írásban tartam föl sajátos részleteket. Itt a legfiatalabbakat (25–45 év) képviselő férfi életeményeit értelmezem.

2 A siker komplex fogalmának értelmezésére ebben az írásban nincs lehetőségem, de a prioritását hangsúlyoznom kell, mert M. életvezetésében részben visszaköszön ősei becsvágya, azonban sikerül meghaladnia a régi szellemi/kulturális beidegződéseket. Új gondolatok, új ötletek gyors kiötlője és megvalósítója. Kezdeményező képességével, az anyagi javakon túl tekintélyt, befolyást, népszerűséget szerez, termékenyek puha hálózati kapcsolatai.

középpontba (Taylor 1994). A vizsgált életútmodellben a tradicionális minták torzulva, reflexív módon jelenik meg, bárha részei az életvilágnak, melyben egyre meghatározóbbak a jelen idegen, nem organikus, lehetőségei, gyakorlatai. Ezek szelektív elegyítése M. erőssége, aki helyzetfüggően modern vagy hagyományos tudásokat alkalmazva gazdálkodik.

„(...) nekem honnan szakadt ez az ág, ezt nem tudom”

A premodern kor embere, interjúalanyom nagyszülei világos mintákat, tagolt formákat láttak maguk előtt, melyben az értékek következetesek, folyamatosak és előzetesen adottak voltak. Identitásuk ezekkel összhangban állt. A társadalmi rend létezése szintén adott volt, ami számukra az erkölcsös cselekedeteknek teret és időt biztosított, ahol és amikor jellemük és személyiségük fejlődhetett, kibontakozhatott. Székelyföldön történelmileg sajátos (szub)kulturális jellemzők között ezek a kontextusok változóak voltak. M. mindkét oldalról ismerte nagyszüleit, kisgyerekként ők vigyáztak rá nyaranta, így változó mintákat látott maga előtt.³ Apai nagyapja iparos, kőműves ember volt, kevés földet tulajdonolt („... valami 3 hektárt”), anyai nagyapja télen erdei munkás, nyáron „kényszerből gazdálkodó”, 12 hektár földön, de nem szerette a mezei munkát. A nagyszülők, hagyományos társadalmi világában, önmagukat a „szociális világ szerves részeként” (Brown 1987) értelmezték.

Édesapja és édesanyja, a szocializmus nagyüzemében, Gyergyószentmiklóson öntödei munkások voltak. A kor sajátos munkaverenyében, mint a modern társadalom egyénei, romantikus énként, csúcsművekre⁴ törekedtek. A mindennapi gyári életen túl, kényszerűségből dolgoztak a tsz-ben. Nem azonosak önmagukkal, pozitivista álcákban, elidegenült szerepekben, cselekménytípusokban élték életüket.⁵ Életvitelükben, a modern társadalmi

3 Lásd az 1. sz. mellékletet.

4 Az üzem olyannyira elismert modellezője volt, hogy alkalmanként még a jelenben is bedolgozik a hajdani gyár utódjának.

5 „Há egyszerűen vót egy olyan... én úgy éreztem akkor, egy olyan félelem is volt végül benne, ugye a kommunizmusba hogy vót az a... (megszakad) Azért az emberek féltek, nem annyira volt nyílt, szabad világ, mint most napjainkba. Akkor nem mertünk ennyire nyíltan beszélgetni bárhol, mint, mint most”. „...ő dógózott be az öntödének, még amíg...

életnek megfelelően, szétválik a magán a nyilvánostól. Azonban az utóbbiban is megmarad az etikai önreflexió, azaz a magánéleti erkölcsöknek vagy erkölcstelenségeknek közük van a nyilvános szerepekben végzett cselekedeteikhez.⁶ M. narratívájában megjelenítésük töredékes, károsodásaikkal, lehetőségeiknek behatárolódásával találkozunk,⁷ azonban gyerekek életét még a jelenben is sikerül támogatniuk. A szocialista éra ipari társadalmát felváltotta a rendszerváltás utáni vállalkozói-szolgáltatói társadalom, amelyben hangsúlyosabban érvényesülnek az egyéni

viszlag dógózik. Karcsit most akkó megkeresték má két éve, hát szinte minden hónapba három-négy munkát hoz. Na most is csinál egy modellt, egy ilyen kerti széknak, alumíniumból öntik, s annak, annak csinálta meg a... most például a modelljét s egy kuplázst s sok magasnyomású pompát csinált a múltkor fából”. „...édespám, ő gyári munkás vót, édesanyám ő egy ideig a... úgynevezett kollektívába dolgozott és emlékszek gyerekkoromban, hogy jártunk pityókát szedni a... segíteni neki a mezőre répát szedni, cukorrépát szedni – akkor még volt cukorrépa, volt még takarmányrépa az állatoknak – azt kapálni, szedni. Lent nyüni is jártunk, arra is emlékszek, még a lent – konkrétan emlékszek – a mostani I. bácsi tanyája ahol van, attól lefelé ott a Maros s az közti részen, ott, ott nyüttük a lent. Még emlékszek lent hordani is voltam, keresztapám, ő ilyen fuvaros volt a kollektívába – ugye akkor nem traktorral fuvaroztak, hanem lovakkal – és a lent onnan fenn, úgymond Románból hozták ide a lentelepre s még én is voltam vele így, hát nem segíteni, hanem hátra, hátramoszditani a...” (nevet); „Hát nem, mert utána még kellett dolgozzanak. Édesanyám volt a FL-nél, utána dógózott az iskolába, volt takarítónő az iskolába... Édesanyám már nyugdíjas, édesapám már nyugdíjas. Aztán hogy hazakerültem, édesapám aztán ugye idejött, segített nekem s akkor én ángázáltam a farmhoz, hozzám s ő innen két éve ment nyugdíjba tölem. Tehát rendes nyugdíjba”.

6 A kollektíva felbomlásakor hiába biztatja édesapját, hogy állatokat hozzanak el ők is a tsz-ből. Erkölcsi és törvényességi okokra hivatkozva, nem élnek a helyzet kínálta lehetőséggel. „(...) mentek hozták a teheneket, hozták a szénát, lovakot, számlolták fel a farmokat. S mondtam édesapámnak, hogy »jőjön édesapám, mi is menjünk, há hozzunk haza egy-két tehen, há né a szomszéd, a másik, a harmadik, hozzák«. „Nem fiam, nekünk nem kell. Há mondom há jőjön, hát nekem kéne, én, én rendezem”. „Nem – azt mondja – fiam, én járok a gyárba, nekem az jó, én nem, nem hozunk el”.

7 A rendszerváltás után, a szocialista modern ipari társadalom megbomlásával mindkét szülő alulfoglalkoztatottá válik. Munkanélküliek, részmunkaidőben dolgozva vagy alkalmi munkákból élnek, nem hagyják el Gyergyóremetét. Idő teltével édesapját M. alkalmazza saját cégénél, ahonnan nyugdíjba tud menni. Édesanyja iskolai takarítónői állásból jut nyugdíjhoz.

képességek és kompetenciák, nagyobbak a mobilitás esélyei. Új hálózatokra, kooperációkra, tevékenységekre kényszeríti, motiválja a társadalmi szereplőket – így M-et is – a formálódó demokratikus-kapitalista berendezkedés. Változnak a gyakorlataik: differenciálódnak a technikáik, a családok szerepe fokozatosan háttérbe szorul, a jövedelemszerzés több forrásúvá alakul, a tömegkommunikáció hatására csökken a lokalitás ereje. Megváltoznak a határok, a korábban távolságtartó csoportok kezdenek keveredni (Kovács 2012).

M. szülei posztmodernbe hajló életeseményeinek folyamata kapcsán egyszerre gondolhatunk Weber (1987) „a varázstól való megfosztásról”, varázstalanításról, racionalizálódásról, Lyotard (1993) a tudás értelemvesztéséről, Habermas (1990) az „életvilág gyarmatosításáról” készült elméleteire. Az emberi létezésnek a paraszti világ szociálisan stabil jelentése az ő dimenzióikban meghalt valóságosnak, lehetségesnek lenni. Interjúalanyom narratívájában minden természetes, nem célja és nem jellemzi elégedetlenség vagy felháborodás, hanem a különböző nehézségek megjelenítésében, a civil narratív diskurzusok által visszaadott értelemadó funkció révén megkérdőjelezi, túl is lép a „szakértők” helyzetmeghatározói monopóliumán (Brown 1987). Diskurzusában birtokba veszi és segít kitölteni, összerakni a szétcsúszott világok közbülső részeit a magánszféra és a nyilvánosság között. Gazdálkodásában is érvényesíti a szubjektív látásmódot, amit a magánszférába száműzött, azaz visszautasítja az „élet értelmetlenségének” érvényességét.⁸ Alkalmazza és fontosnak tartja, hogy a változásokról kritikai önreflexióval

8 „A farm, az akkor lesz igazi farm, tehát állat szempontjából – az lehet húsmarha, lehet tej, lehet juh – amikor az utolsó tejelő tehenet, ami az utolsó, ott születik nálad, tehát, hogy aztot te nevelted fel, te válogattad ki. A juhnál úgyszintén (...) me' vannak a különböző tulajdonságai az állatoknak is: könnyen jár, könnyen fejt, könnyen ellő, könnyen állapodó, na. Tehát ezek mind fontosak. Én se adom a legjobbat, én se adom a legkövérebbet, én se adom a legszebbet, vagyis a legjobb tulajdonsággal rendelkezőt, amit már vissza tudok vezetni, mer' ugye kell vezetni, vannak ilyen 'register'-ek minden állatnak, tehát, borjúnak, tehát van egy fejtés, amit vezetisz, hogy ki az apja, ki az anyja. Én fiúszám szerint a százötvenből száznegyvenötnek a fiúszámát fejből mondom, hogy mik, melyik fiúszámú. Tehát a gazda az állatot azt kell minden nap, minden nap kell látogassa legalább egyszer. Nem, aki az alkalmazott, hanem a gazda. A gazda. Kell, kell, kell legyen egy személyes kapcsolat, ő, ő kell érezze azt, hogy te szereted, s napirenden kell látni. Ez benne van az állatjóléti szabályzatban is”.

nyilatkozzon. Mindez az identitási válságérzet ellen hat, önmagának igyekszik értelmezhetővé tenni a politikai-gazdasági környezetét, a demokratikus kultúrát és erkölcsileg differenciáltabb elveket próbál életvitelében érvényesíteni.⁹

„Ott má' nekünk tanítottak informatikát... nem is ragadt rám”

1990 utáni föld privatizáció nyomán, újra egyéni gazdálkodásba kezdett majdhogynem a teljes faluközösség. Azonban az eszköz- és tőkenélküliség, a tudáshiány, a földminőség, az elaprózott földparcellák térbeli távolsága, a földhöz érzelmileg kötődő gazdák számbeli fogyatkozása, a piacgazdaság új törvényei, gyorsan és általánosan alakították át a mezőgazdasági munkát. Bő tíz évig (1992–2004) az illegális erdőirtás jelentette a fő jövedelemforrást a helyi lakosság számára.¹⁰ M. családja nem részese ennek a megélhetési, könnyű pénzszerzési foglalatosságnak.

Életeseményeiben a differenciálódás és pluralizálódás olyan folyamatait találok, amelyek sajátosnak nevezhetők. Azt gondolom, nem lenne megalapozott remetei viszonylatban becki értelemben posztmodern társadalomról beszélnem, de – maradvány az ő fogalomtárában – reflexív modernitásról és kockázati társadalomról igen, mint folyamatokról. M. életútjának empirikus megközelítésű rekonstrukciójában benne rejlenek nagyszülei-szülei életvilágának körvonalai, melyekkel párhuzamba állítva a sajátját, a különbségek még szembeötlőbbek, a

9 „(...) emberek, hát ne szedjük széjjel a gazdaságokat, itt megvan állat, megvan gép, megvan traktor, megvan épület, megvan terület, minden, keressünk megfelelő vezetőket – ugye vótak a faluban már akkor ügyes, tapasztalt nem egy, nem két mérnök – bízzuk rájuk, alakítsunk ilyen társulást, (...) most már vannak, egyesületeknek hívják, akkor, ha valaki kiállt volna, ezt elmondta volna, lehet, hogy szétszedték volna azt az embert. Sajnos van egy ilyen tulajdonsága a remeteieknek is – s így szétszedték a farmokat, állatokat, szétdarabolták a földeket, mindenki visszaállt a régi tulajdoni helyére, ahol '62 előtt gazdálkodtak szüleik, ők vagy nagyszüleik”.

10 A részben visszakapott erdős területeket (488 ha) és a birtokba vett beerdősödött legelőkön-kaszálókon (1600 ha) örizetlenül maradt famennyiséget tarra vágták a remetei emberek a rendszer hivatalos, korrumpált képviselői segítségével. A falu rendszerváltás utáni életének sötét időszaka volt ez, mert bár megélhetési gondokat pillanatnyilag enyhített, de környezetvédelmi, gazdasági és erkölcsi szempontból felbecsülhetetlen kárt okozott.

valóságos társadalmi síkon való reflexív modernitást követhetjük és érthetjük meg.¹¹

„(...) veszek magamnak lovat, s fogok gazdálkodni”

A közvetlen felmenők életében a modernitást a szocialista ipari társadalom hozadéka jelentette, melyet hiánytársadalomként és hiánygazdaságként definiálhatunk, ami fölött a termelés és a gazdagság elosztásának logikája uralkodott azzal a cézzal, hogy a termelt javakat hogyan lehet az egyenlőség látszatával igazoltan egyenlőtlenül központosan elosztani. M. reflexív modernitásában, mint a kockázati társadalom tagja, az előbbi folyamatot (gazdagságtermelés és elosztás) a kockázattermelés logikájával fedi át. Mint mezőgazdasági vállalkozónak egyfelől az emberi és technikai termelőerők, jóléti garanciák és szabályozások kiegyenlítődnek, miközben az elosztással összefüggő problémák hátterbe kerülnek, szinte teljesen eltűnnek. Másfelől a növekvő termelőerő önvészélyeztetés szintjéig válik kockázatosná a létrehozott mezőgazdasági vállalkozásában a tudáshiány, a tőkeszegénység, az éghajlati kitettség, a változó EU-s redistributív támogatási formák által technikailag létrehozott kockázatok meghatározása, termelése, elosztása révén.¹²

11 „Tanultam saját magamon, érdeklődtem nagyon sokat mérnök emberektől, V. L. bácsitól, legtöbbit, többször megkerestem, többször véleményt kértem ’né mit szól, ebbe mit vessünk, hogy csináljuk?’, s a többit saját magamon s amit még, amire szükség volt aztat a könyvekből, me’ én mikor jött... már amikor elkezdtem itthon a gazdálkodást – még odakint dolgoztam – amikor építettem az istállókat már akkor vettem három – most is megvannak – három könyvet: állattenyésztés, növénytermesztési könyveket”; „Hát, pisolyog, azt mondja, hogy nem adja nekem, me’ amilyen nekem van neki attól régebbi típusú, s nagyon gratulált, hogy milyen vonalas (fejő) rendszer van nekem. Azt hittem valami jó fejőház, me’ akkor megveszem, ha már Svájból jött. Felnéztem rá s azt mondta, hogy nem is hitte volna, hogy itt vannak, hogy itt vannak ilyen gazdaságok (...) ők annyival vannak előrébb, hogy náluk a farm az ilyen száz vagy nyolcvan vagy kilencven éves, me’ apáról fiúra s fiúról fiúra s még fiúra vannak má’ hagva. Ugye minálunk még most ez friss. Hozzuk véve, me’ most nekünk van egy szűk tíz évünk, vagy egy jó bő tíz évünk, amin, amin van múlt”.

12 „Tehát, hogy ez a része is fejlődjön, tehát ne álljon egy meg, hogy ez csak egy ilyen kifizető ügynökség, hogy a pénzt kapom s adom s kész, itt egy embert kifizetünk, hanem akkor az egészet újra kell gondolni”. „Ezt ha nem szereted, akkor ne csináld. Ezt üzlet, csak úgy üzlet szempontjából csinálni nem lehet. Lehet csinálni, egy darabig. De az, aki nem szeret, ezt nem tudja csinálni”.

A (szocialista) ipari társadalomban, szülei számára, a kereső munkát szabványosított normálmunka formájában, teljes foglalkoztatási rendszerben szervezte meg az üzem vezetése. A szabványosított munka a munkavégzés helyét (formális szervezetszerű ipari üzem), idejét (egész napos, három váltásos munka) és a munka jogi feltételeinek (munkához való kollektív jog, egységes bérszerződés) harmonizálását jelentette. Ennek révén világosan elhatárolódott a (gyári)munka és a nem-munka, vagy (mezei-tsz) munka ideje és helye, valamint a munkanélküliség és foglalkoztatottság élethelyzetei, melyet megélték.¹³

M. narratívájában „fellazulnak” a munkahely, a munkaidő, a munkaszerződés keretei, a maga ura és a helyzet foglya egyszerre. Nap- és élethossziglan tartó munkáról beszél, amiben a munkaidő rugalmas, pontosabban az állatok igényeitől kimerevített: huszonnégyórás, háromszázhatvanöt napos, a jelenléti szabályok rendkívül kötöttek, helyileg koncentráltak.¹⁴ Részben csapatban, az otthoni farmon dolgozhat az alkalmazott munkavállalóival együtt, akik kereső munkát végeznek. Formálisan önálló a jogi-gazdasági szabványhálóban, melyben eltűnt a munka és a nem-munka közötti határ, számára nincs munkanélküliség, fogalmilag vállalkozóként integrálódik a kereső munka rendszerébe. A látszólagos monotonitás ellenére folyamatosan új termelési koncepciókat keres, szaktudást sajátját el és élenjáró technológiát vásárol. Munkatársait, bevonva általános iskolás korú fiát is, önálló munkavégzésre való képességre szoktatja, neveli.¹⁵ A munkát részfeladatokra osztotta, racionalizálódásról beszél. Érzékeli a folyamatnak a nyertes-vesztes voltát, azt

13 A tsz idején a falu egyik legtávolabbi dűlőjébe önként ment dolgozni szüleiével, kereszt apjával: „Románból hozták ide a lentelepre, s még én is voltam vele így, hát nem segíteni, hanem hátra, hátramozdítani a... (nevet) nyúg voltam a nyakán, de mivel má’ akko’ szerettem a gazdálkodást, érdekelt a föld, érdekelt az állatok, már akkor, már akkor ott, ott, ott találtam fel magamot én az erdőn, a mezőn s az állatok közt”.

14 „Karácsony, Húsvét, Szilveszter, indifferens (mindegy) hétfő-e, kedd-e, ott kell lenni, meg kell nézni, meg kell fejni, enni kell adni, ki kell trágyázni, tehát különböző fázisunk van, amit minden nap el kell végezni”.

15 „Viszont az ilyen kultúrát, a növénytermesztést, a kukorica, a zab, árpa, amit termelünk, here, lucerna most már azokat mind L. bácsitól amit kérdeztünk, magyarázott s a többit tapasztaltuk magunkon. Hogy egy hektárba kell nyolcvanezer szem kukorica, abhoz hány kiló műtrágyát kell tenni, egy hektár földbe kell harmincöt kiló here, abhoz mennyi műtrágya kell, ezeket mind L. bácsitól s a környező emberektől szedtem össze. (...) a tegnap is a gyermekekkel délután kicsit elmentünk (...) s tudtam, hogy siló

is, hogy őt nem védik „kollektív jogok”, a szerződései egyszerre jelentenek (anyagi) biztonságot és kockázatos felelősséget.

„Tizenhárom évet én ott letekertem”

Az itthon szűkülő megélhetési lehetőségeket a kinyíló világ kárpótolja, M. Magyarországra ment dolgozni és rövidesen vállalkozásba kezd. A származási környezetének szociális és kulturális határait ifjú lendülettel tudja átlépni, maga mögött hagyva ezzel azt az egyébként is bomló társadalmi rendszert, melyben szocializálódott és az individualizálás irányába indul.

Kiemelendőnek tartom, hogy az élettörténetnek ebben a részletében ötször említ egy magyarországi cigány embert, akinél dolgozott, akivel közösen vállalkozott, tanult tőle, máig tartja vele a kapcsolatot annak ellenére, hogy vállalkozásukban „megpróbált áthúzni”.¹⁶ Fontos ez, mert M. kibocsátó közegében a helyi roma közösség, mint rangsorolt csoport, rendszer írható le, nevezhetjük etnikai kasztrendszernek, ahogyan ezt a székely többség¹⁷ kezeli.

Szabadabbá válik a „játéktér” előtte, megszűnnek (román) nyelvi korlátai és vállalja az egyéni létezés kockázatait, mert hiányoznak az intézményes, családi támaszok, a lehetőségeknek csak a fizikai terheltsége szab határt. Önmagán is mosolyogva csodálkozik visszatekintve a jelenből évtizeddel korábbi tettein, melyeket a munka(szerzés) céljával

kell, kukorica, satöbbi, tehát más, más takarmányozás kell, ahhoz, hogy jobb minőségű, több mennyiségű tejet érjünk el és jobbak legyenek az állatok, télen is az állat olyan legyen, kövér, mint nyáron. Csakhogy télen megszörösödik, leromlik, s aztán tavasszal várjuk, hogy májusig a zöld fűn jöjjön helyre. Ez nem, ez nem volt nekem már megoldás, én láttam már kintől, hogy nem így kell működjön, mint itt, itthon ahogy működik”.

16 „(...) ennél a cigánál megtanultam a rendet, a fegyelmet, a munkahelyemen a tisztaságot s a pontosságot, eltanultam én a cigánál, (...) amit megígértél, az úgy legyen, tisztaság a munkahelyen, tehát ne legyen rendetlenség”.

17 Az etnikum és a társadalmi helyzet között átfedés van: szegény, alávetett státuszt jelent, stigma cigánynak lenni a helyi közösségben. Az érintettek kénytelenek elfogadni ezt a képet a többséggel való kapcsolatukban. A hagyományos faluközösségekben úgy viselkednek, „ahogy illik”. Vallásilag, politikailag, gazdaságilag, szociálisan, belső működésében a helyi többség nem klientelizálta, az elenyésző kis számuk miatt, de a hétköznapiakban éles a különbségtétel közöttük.

akkor felvállalt.¹⁸ Aki a továbblépésben segítsége volt, az egy remetei származású vállalkozó: szerződésekkel, munkalehetőségekkel, információkkal látta el, beemelte abba az erdélyi hálózatba, amely stabilitást, státuszt, jövedelmet jelentett a huszoneves fiatalnak.¹⁹ Magyarországon sikeres építőipari vállalkozás társ-, majd egyedüli tulajdonosa lett. Sikerei elhárítják a kételyeit, megnövelik önbizalmát, részben a múlt kényszereitől való szabadulás lehetőségeként tekint a vállalkozására, másrészt ez életében a tudás és készségek szerzésének időszaka és módozata. Megtermeli azt az anyagi tőkét, amivel hazatérve, teljesen más vállalkozói környezetben, más profillal, gazdasági tevékenységbe kezd.

Egyre növekvő honvágyát és családideálját a magánélet-formákban látott sokféleség nem zavarja meg: növekszik a családalapítási kedve és ehhez az eseményhez köti a hazatelepedésének időpontját. Ebben a szegmensében az életnek nem az individualizálódás mozgatja, értékrendjében nem kuszálódik össze a hagyományos családmodell, a kötöttségek nem tűnnek el, a szabadság mértékét nem növeli, megnősül és hazaköltöznek, mert a gyerekeit ott akarja felnevelni, ahol ő is felnőtt.²⁰

A Magyarországon töltött idő alatt az anyanyelv biztosította korlátlanúság, az elköteleződött célorientáltsága a tudományt demisztifikálta előtte, kívülről is, belülről is. Gondolkodásában a gyakorlat és az elmélet szövedéke megváltozik. A tudomány „elveszíti ártatlanságát”, elérhetővé lesz: egyelőre elméletben előtérbe kerülnek, kibomlanak számára

18 „(...) kapaszkodtam mindenhez, amihez tudtam, mé hát na, elmentél, meg kellett állni a helyedet”.

„Most gondold-e, hogy egy hátizsákkal, egy ezerkettes Ladával, egy – az OBI-ba vettünk ilyen Black & Decker-es elektromos láncfűrész s egy kézi körfűrész s két kalapácsot, avval kezdtük a vállalkozást. Úgy, úgy, úgy vállaltuk a munkát. Na, tehát nem vót egyszerű onnan felállni”.

19 „(...) a művezető, akkor azt mondta, hogy itt nincs mit keresetek ilyen származással. Hívta I-t, I. mondta, hogy »jó, te nyugodjál le« – egy ilyen magyarországi volt a művezető – mondta, hogy »te nyugodjál le, me' délutánra lesz mindenjük«. „P- L-nél eljuttunk olyan szintre, hogy má' volt harmincöt emberem, me' dőgoztam, nemcsak neki, dőgoztam más cégnek is így menet közbe, me' má' új kapcsolatok fűződtek mindenféle”.

20 „Hát, hazahozott engem a természet, az itteni vágy s az, az itteni emberek. Nem, nem tudtam elviselni azokat az embereket ott én, nem. Nem azt mondom, hogy rossz vót, nem azt mondom, hogy nem volt jó, jó volt, kényelmes vót, sokkal könnyebb dolgom volt nekem ott, mint itt”. „A feleségem, akkor nem volt a feleségem, nem hitte. Utolsó percig nem hitte, hogy jövünk haza”.

a mezőgazdálkodás ökológiai és gazdasági-szociális következményei, a kockázatok hatásaival később, a gyakorlatban szembesül.

Hiányos tudását felismeri, pótolni igyekszik, közben kritikusan szemlél minden szakértői véleményt, szembesíti a tapasztalatával, ellenvéleményt fogalmaz meg. A tudományos igazság viszonylagos marad számára, validitása gyakorlati konstrukcióktól függ.²¹ Nem fél érdeklődő laikusként véleményt mondani munkaterületén tudományáról, eredményeiről, ezek művelőiről. Önmagához is kritikusan viszonyul, ezzel hozzájárul a tekintélye növekedéséhez. Így „találja magát” a helyi földtulajdonosok és tejtermelő gazdák egyesületének élén.²²

21 „(...) *vót otthon egy tehenünk, vót egy lovunk, én aztat rendeztem, ápoltam, pucoltam, körmöt, mindent. Tudtam, hogy hogy kell egy tehen kinézzen, kell kérődzön, hányat kell én ezeket mind tudtam már rég, már az otthonos években s mindig követtem s figyeltem az állatokat. Hogy kell viselkedjen, kell-e nyújtózódjon, amikor iszik, ha sokat iszik, amikor a vödörből itattál, akkor megpriccolni, hogy megrázza magát, hogy ne csömöröljön, mer' a víztől is megtud. Sorba ezeket mind má' otthonról meg-megmaradtak*”. (...) *feljőjön neki a kérője harmincháromtól - harminchatig. Nem, nem mindig egyforma. S hogy hány hónapra kell szülessen a borjú, a bárány, a juh, ezeket, a ló. Tehát ezek mind kicsi koromba már meg, meg, meg... megvótak.*”

„Töle (az állatorvostól) *tanultam sok mindent. Tehát töle tanultam, tanultam, ami még hiány volt, ilyen a borjúztatás, me' nem mindegy, hogy hogy kell levezetni egy borjúztatást. Az olyan, mint egy szülés. Pontosán. Mint egy nő ahogy szül, pont úgy kell a tehen is, pont úgy kell levezetni a szülést. Itt mit láttunk apósoméktől: jött »elment a vize«?*” *nyúltak belé, kötték bé, kötték a fejét, húzták, tépték karóval, mindennel*”. *„Véleményt kérünk tőle, ami olyan komolyabb, megnézi, de ami olyan azt má' ilyen, ilyen, ilyen injekciózások s hogy megáll a kérő, ilyesmit kell csinálni, ezeket má' mind mi, házilag, én azokat, azokat a gondokat megoldom. Nem kell mindenért most már ő jőjön. Se egy borjúztatni és amikor látom, hogy má' nagyobb a komplikáció, akkor szólok*”.

22 A Gyergyóremetei Földtulajdonosok Mezőgazdasági Termelők Érdekvédelmi és Fejlesztési Szövetsége / Asociația de Interes și Dezvoltare a Proprietarilor de Terenuri și Producătorilor Agricoli din Remetea/ egyesületet 2011.11.09-én jegyezték be a helyi önkormányzat segítségével. Jelenleg 94 tejtermelő tagja van, akik egyénileg termelik, közösen értékesítik a tejet. Munkájuk eredménye magáért beszél: 2019-ben 1.853.724 litert, 2020-ban 1.878.086 litert, 2021-ben 1.938.736 litert sikerült eladniuk egy sajtgyárnak.

Az egyesület területalapú támogatások ügyintézését, tejművelés vizsgálatot biztosít a tagjainak, gyakorlatban alkalmazva azt, amit Kovách Imre megfogalmazott: az EU támogatáspolitikája a mezőgazdaság társadalmi struktúrájának változását gyorsítja, globalizációs hatásként

„apáink hűlő, drága arcán járunk”²³

Arra a felismerésre jutottam, hogy Gyergyóremete társadalmára a rendszerváltásig (1989)²⁴ illenek az ipari, modern társadalom jellemzői. M. életeseményeit vizsgálva igazolva látom, hogy a társadalmi strukturális átalakulások mentén ezek azóta fokozatosan szorulnak háttérbe. A reflexív modernitás egyre általánosabban és hangsúlyosabban nyer teret a társadalmi valóságban. Sajátosságként úgy, hogy közben a premodern életformák is pontszerűen léteznek. Az elemzett interjúból következtetve, helyileg a mezőgazdasággal foglalkozó társadalmunkat különböző intenzitással, egyszerre jellemzi a premodern természetközelség, az egyszerű modernitás, mint a kelet-európai sajátos ipari társadalom még fennmaradt, túlélő darabját, és a kockázati társadalom posztmodernitása. Mindez zavart, érthetlenséget és bizonytalanságot kelt a jelenkor embe- rében, feldolgozatlanul éli meg ezt a gyors átmenetet.

A tudásátadás nem személyesen, hanem közvetítő csatornákon át történik. Az egyén vagy közösség más csoportok, értékek hatása alá kerül. A kulturális paraszttalanítás (Harcza 2003) a modernizáció következménye is lehet, melyben a kultúráról,

éri lokálisan is a közeget. Megváltoztak az intézmények és alrendszerük: a mezőgazdaságban is a politika fölénye kezd érvényesülni, a kontroll a fenntartható fejlődésről szól. (M. is mikro-szinten közéleti szerepet vállal, helyi önkormányzati tag.) Az új EU-s redistribúciós rendszerek, élelmiszer kontrolok, mezőgazdasági gyakorlatok előírásainak betartásával a természethez való viszony is reflexív modernné változik. Az organikus-, biotermelés innovációs elemként kezeli (Kovách 2012).

23 Farkas Árpád: *Apáink arcán.*

Itt Erdélyben a suvadásos dombok / a férfiakban éjjel mélyre szállnak, / reccsenve nőnek meg a pofacsontok, / s a vízmosásos szemekben az árnyak / nézik, nézik évezredes hosszan, / hogy a türelem partjain milyen erdő ég el. / Hiába kenték be a füves rétet / Jelszavakkal és piros borjúvérrel, / mert felzúg makacs hajuk az éjben / és erdőtűzként világít, / forradalmas-szép arcuk foszforeszkál, / hogy megleljük az utat hazáig, / fiúk / fiúk, viháncoló csitkók a vad szelekben, / ha netán az úrig nem sikerül szállnunk, / s e rögös földre mégis visszatérnénk, / csak lábújhegyen, halkan!: / apáink hűlő, drága arcán járunk.

24 Romániában 1989. december 15-25 között történt a rendszerváltást eredményező forradalom, amely a legerőszakosabb volt Kelet-Európában. E zavaros napokban rendszerek voltak a máig ki nem vizsgált halálos utcai lövöldözések, míg nem az ország diktátorát és feleségét (Nicolae Ceaușescu, Elena Ceaușescu) kivégezték. Az események generálta politikai, gazdasági, társadalmi változások 1990-től vették kezdetüket.

mint gazdaságról (Ray 1998), fogyasztói vidékről (Marsden 1999), a vidéken történő változásokról szólnak. Azt jelzik, hogy a paraszttalanítás nem jelent automatikusan tradícióvesztést, hanem új kultúrák születését, jövőbeni tradíciókat eredményez. Mi enyészik el a paraszti kultúra eltűnésével? – a kultúra alapja? (a „bartókiság” lehetősége, avagy a nemzeti identitás)? Nem egydimenziós történés, ahogyan a proletarizáció kezeli. „A múltba irányuló tudat, vagy ahogy Husserl mondaná, azon állapotonk, hogy a ’múltunk vagyunk tudata’ teszi lehetővé, hogy visszaintegráljuk magunkat az újraalkotás folyamatába. Az emlékezés láttatja azon töréspontokat, melyek a megszűnő és az újonnan között keletkeznek” (Losonczy 1998:5).

Az autentikus paraszti kultúra a magyar magaskultúra és székely-magyar identitás integráns része, a lehangsúlyosabb veszteségi elem. Nem érték egyet az evolucionista modernizációs teóriával, ami a rurális társadalmi változást az elmaradottnak a modern felé haladásával aposztrofálja. Tradíció – a múlt létezése a jelenben materiális vagy teoretikus, szubjektív vagy objektív formában, lehet a múlt bensőséges viszonya a jelennek! Hogy a múlt szocializációja-e a jelenben vagy a jelen szocializációja a múlttal? – kérdésre a válaszuk lehet: nem a múltnak van szüksége a jelenre, hanem fordítva (Hobsbawm – Ranger 1983). A kockázati társadalom magával hozta a földet megművelő ember hitének megrendülését a dolgok időtlen rendjében, melyeket a tekintély legitimált. A problémamegoldás közösségi meghatározottságú, nem individuális – a személyiség felülről, kívülről irányított –, a tradícióvesztésben az egyén kiszakad az egészből, „tudása kiterjed”, kommunikációja gyorsul, kultúrája töredezetté válik. A magáért felelős, autonóm ember válik értékke – azaz élete eseményein kívül találja magát, készen kapja a választási lehetőségeket is. Erodálódott az a szemlélet, melyben a korábbi gazdasági felhalmozás fogyasztási célokra lett alárendelve. M., mint falusi ember keresi a még élő lokális közösség megélését, társadalmi-morális kötődéseit, biztonságérzetét. A közösség azonban funkciókat váltott, miközben identifikációs problémák keletkeztek – az egyén kiszolgáltatott ebben a versenyben, morális víziói, kulturális azonosításai közepette. Interjúalanyom identitásában egyszerre van jelen a parasztpolgár, mint aki beleszületett a földművelésbe, állattenyésztésbe, amiben fejleszti magát, közéleti szerepet vállal, példát mutat, bizonyítási vágygal él. Ugyanakkor technokrata manager: sikerorientált, minden kapcsolati hálóját

ápolja, tudásokat gyűjt, átörökíti. Mint mezőgazdasági vállalkozó: innovatív, anyagi, kapcsolati, tapasztalati erőforrást működtet. Bízik helyzetállásában, képességeiben, szerencse és élni tudás jellemzi.

Összegzés helyett: veszendő múlt, keresett jövő

Közép-Kelet-Európa nyugati modellkövetésének torzulásából fakad az előbbieken tárgyalt, „harmadik út” (Szelényi 1992), paradigmának is nevezhető életútmodell. Mikro-szinten az elmaradt polgárosodás örökségek hordozóivá avanszálja a mezőgazdasággal foglalkozó családi gazdaságokat, melyek életvilága nyomasztóan torzul, az idegen életminták nem organikusan épülnek be gazdálkodásuk szövetébe, azaz a strukturális örökség csupán reflexív módon van jelen gazdálkodási gyakorlatukban. A mezőgazdasági vállalkozás-formát öltő családi parasztgazdaság speciálisan kapcsolódó viszonyrendszere sajátos társadalomszövetet képez, hisz egészük a nemzetgazdaság egységének része. Munkájukra a világgazdaság pulzusa hat, piaci viszonyaikban érzékelik a kultúrák, tudások haladását a világban. Ugyanakkor a kapitalizmus nem a termelés szintjén lép be M. munkaszervezetébe, hanem a kereskedelmi apparátusával érvényesíti a piac parancsait és kereskedelmi nyereség formájában vonja el tőle az értéktöbblet képződését. Interjúalanyom minden irányból szelektív átvételekkel próbálkozik, a korszpecifikus átalakulások sajátos lokális mintázatait teremti meg. M. életútja és gazdálkodási módja jó példa arra, hogy ez a szelektív átvétel miért nem tekinthető „harmadik utasnak”, mitől reflexíven modern. Sikerességének egyik záloga (lehet), ha a székely társadalom hagyományosan a modernizációt-polgárosodást szétválasztó gyakorlatát úgy tudja meghaladni, hogy a kettő feltételezze egymást. Az önellátásra, saját fogyasztásra termelés egyszerre jelentse a hagyományos gazdálkodási gyakorlatok alkalmazását, a gazdasági-politikai függőségektől való mentességet és a gazdasági-társadalmi kockázatok kezelését. Fenntartható vidékfejlesztésnek is nevezhetjük mindezt egyben (Ploeg 2008, 2010). Ebben a korrelációban a polgárosodás elért eredményeinek létjogosultsága nem válik kérdésessé, hanem a mezőgazdaságban végzett munka fenntarthatóságának, versenyképességének szolgál alapul anélkül, hogy a tradicionalista székely életvilágában identitás-zavart okozna. Az egyéni, egyébként kockázatos, tapasztalatokon alapuló innovatív következtetések

szélesebb körű hasznosítása a lehetséges boldogulások konstruktív alternatívái lehetnek a székelyföldi „nincs-van” paraszti világban. Gazdánk, gyerekeivel a határt járva, érzékeli/érezkelteti velünk, hogy a folyamatosság, a tanulás, a hozzáadott érték és a rövid élelmiszerláncba szerveződés kínál kiteljesedő vállalkozási formát gazdaságának.

Felhasznált szakirodalom

- Beck, Ulrich 2003 *A kockázattársadalom. Út egy másik modernitásba*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest.
- Brown, Richard Harvey 1987 *Society as a Text. Essays on Rhetoric, Reason and Reality*. Chicago. The University of Chicago Press.
- Harcza István 2003 Paraszttalanítás – egy fogalom születése. *Századvég* (29) 8:77-85.
- Habermas, Jürgen 1990 A szellemtudományok önreflexiója: a történettudományi értelemkritika. In Bacsó Béla – Csikós Ella – Lakatos László szerk. *Filozófiai hermeneutika*. Akadémiai, Budapest, 147-188.
- Hobsbawm, Eric J. – Ranger, Terence O. 1983 *The Invention of tradition*. Cambridge University Press.
- Kovács Imre 2012 *Vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Losoncz Alpár 1998 *Az emlékezés hermeneutikája*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék.
- Losoncz Alpár 2010 A kockázat expanziója: döntés és szorongás. In Karikó Sándor szerk. *Kockázati társadalom és felelősség*. Áron Kiadó, Budapest, 49-62.
- Marsden, Terry 1999 The consumption countryside and its regulation. *Sociologia Ruralis* (39) 4:501-521.
- Lyotard, Jean-François – Rorty, Richard – Habermas, Jürgen tanulmányai 1993 *A poszt-modern állapot*. Összeáll. Bujalos István, ford. Angyalosi Gergely et al. Századvég, Budapest.
- Szelényi Iván 1992 *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ray, Christopher 1998 Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis* (38) 1:3-20.
- Taylor, Charles 1994 Az elismerés politikája. In Feischmidt Margit 1997 szerk. *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 124-152.
- van der Ploeg, J. D. 2008 *The New Peasantries: Struggles for Autonomy and Sustainability in an Era of Empire and Globalization*. Earthscan, London.
- van der Ploeg, J. D. 2010 The peasantries of the twenty-first century: the commoditisation debate revisited. *The Journal of Peasant Studies*, 37 (1):1-30.
- Weber, Max 1987 *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. I. Szociológiai kategóriáiban*. Fordította és jegyzeteket készített Erdélyi Ágnes. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

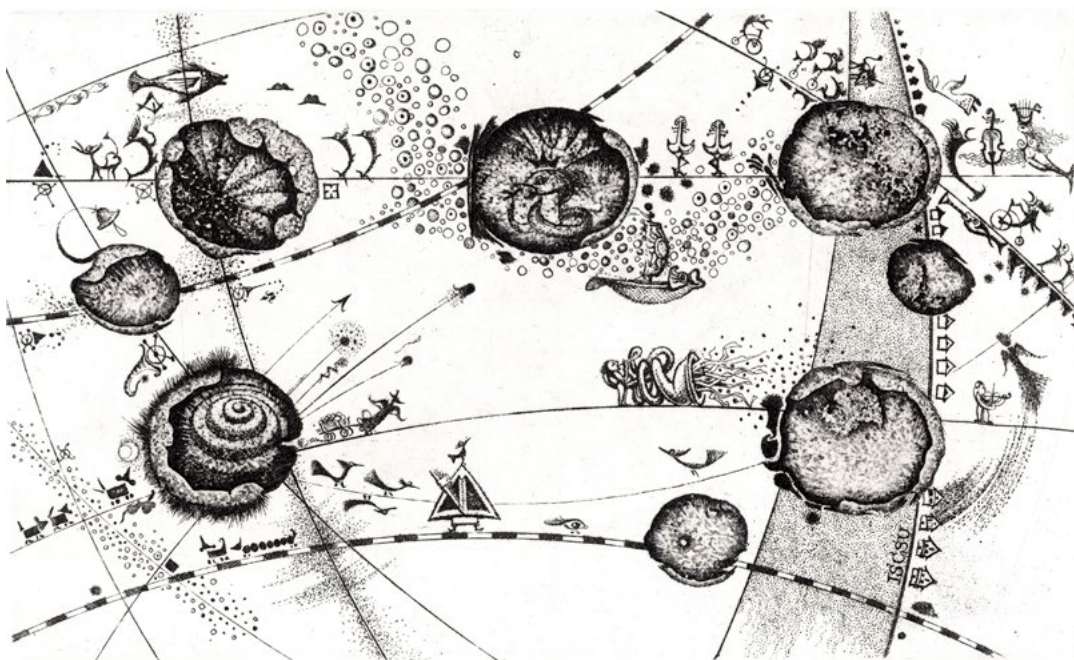
I. számú melléklet

M. biográfiai életeseményei

- Gyergyóremetén született 1979-ben.
- Édesapja gyári munkás, a szentmiklósi öntödében elismert modellező volt. Édesanyja a tsz-ben dolgozik, majd férje munkahelyén. A rendszerváltozást követően felbomlik az üzem, ezért egy helyi, magán faipari cégnél munkás (F. L.) és az iskolában takarítónő nyugdíjazásáig.
- Apai nagyapja iparos, kőműves ember volt. Anyai nagyapja télen erdei munkás, nyáron kényszerből gazdálkodó, 12 ha földön, nem szerette a mezei munkát.
- Kollektívában segít édesanyjának lent nyűni, marha- és cukorrépát takarítani, pityókát szedni. Keresztapjával, aki fogatos volt a tsz-ben, lent hordott a mezőről, segített, csak a mezőn állatok közelében lehessen.
- Gyerekkorát szülőfalujában tölti, itt járt iskolában nyolc osztályig. A szomszéd faluban, Ditróban, matematika-fizika elméleti líceumba felvételizett édesapja akaratának eleget téve, de 10. osztály után mégis autószerelői szakiskolába iratkozik a gimnáziumból. Itt sem érezte jól magát.
- Erdész szeretett volna lenni, mert a nagy erdők vonzották. Szülei nem hagyták a szomszédban és a faluban látott részeges erdészek életmintájától óvva.

- Középiskolás korában gyűjtötte a pénz, hogy lovat, szekeret vásároljanak. E cél érdekében egyedül kaszálni megy az erdőre. Később tehenet is vesznek – pontosan mondja a történesek dátumát.
- A kollektíva felbomlásakor hiába biztatja édesapját, hogy állatokat hozzanak el ők is a tsz-ből.
- M-nek határozott véleménye van a változás utáni egész falut érintő rombolásról: közép- és hosszú távon gazdasági hátránya származott mindenkinek a pillanatnyi haszonszerzésből.
- Szakközépiskola elvégzése után 13 évet Magyarországon él, dolgozik, vállalkozik. Segéd munkásként ismerkedik az építőiparral, de az első tető készítésekor bizonyít, gyorsan halad a szakmában. Kőműves, vakol, falaz, amit csak kell, mindent vállal.
- Cigány főnöke van, akivel hat év után feles céget alapítanak, majd egy év után szétválnak útjaik. Kapcsolatuk a jelenben is élő.
- Lehetetlen körülmények között magánvállalkozást indít. Remetei vállalkozó segíti, P. P., akitől szerszámokat és munkát kap alvállalkozásban.
- Rövid időn belül 35 saját főállású alkalmazottal és további alvállalkozókkal minden munkát vállalt. A cég látványosan fejlődik: saját irodát bérelt Budapesten, előkönyvelőt is alkalmaz.
- Egy évvel hazaköltözés előtt itthon elkezdte a farmot építeni, leendő felesége egy évvel korábban haza jött (2006 máj 31-én esküdtek).
- Családalapítás céljával tér haza, hogy a gyerekei itthon szülessenek, nőjenek fel, járjanak iskolába, ahol ő is szeretett élni.
- Párhuzamosan dolgozik itthon a farmon és közös vállalkozásban egy 120 lakrészes szászrégeni tömbházlakás építésén.
- Testvérére hagyja felesbe a kinti céget, megbánja.
- Két fiuk, egy kislányuk született.
- Tizenegy éve költöztek haza, földműveléssel, állattenyésztéssel dolgoznak, vállalkozásuk van. Édesapját alkalmazza a cégnél, innen megy nyugdíjba.
- 130 ha saját, 100 ha bérelt földön dolgozik, van nem nyilvántartott bérlete is. Állatállománya: 150 marha féle, 35 juh, 5 ló.
- Szakértelmet, munkaszervezést hiányolja napjaink mezőgazdaságban.
- „(...) annyit tanultunk már – mindig kell tanulni...”.
- Tanul könyvből, érdeklődésből, megfigyelésből mástól és önmagán.
- Tervezőt, szakmai kapcsolatokat keres, szakirányítóhoz fordul.
- Magyarországon könyvtárból kölcsönöz szakkönyveket.
- Vállalkozási, pénzügyi ismereteit a vállalkozásából tanulta.
- Farmokra, piacokra jár, fajállatokat keres az országban, Nagykárolyig megy az első példányokért.
- „2009-be már láttam, nincs annyi tudásom nekem”.
- Megtalálja a szomszéd falu állatorvosában a segítő társat, állatnemesítés, borjuztatás, kártevők elleni védekezés, injekciózás, adminisztráció témákban.
- Ma 150 tehen után is kell a támogatás, nagy az elvárás uniós szintről, állatjólét, higiénia.
- Versenyezni kell a német, svájci, osztrák gazdaságokkal.
- Vonalas fejőház-rendszert alakít ki, amit a svájci látogató is megcsodál.
- Az a jó farm, ha az utolsó állat is ott születik nálad, saját nevelésű.
- Személyesen ismeri az állatait, kölcsönösen szeretik egymást.
- Szakosodást sürget az állattartásban.
- Sorolja a pályázatosokat és az igazi gazdákat – „ez olyan szakma, hogy háromszázhatvanöt nap vagy háromszázhatvanhat napos”.
- A remetei adottságok jók (út-, vízhálózat), a gazdák tájékozottabbak, az önkormányzat segíti, performáns farmok alakulnak.
- A gazdák nem akarják elfogadni a tudást – probléma.
- Hét éve egyesületi formában adják el a tejet a magas követelményeket támaztó Hochland feldolgozóknak, terület-alapú támogatásokat, jelentéseket készítenek az ő vezetésével az egyesületben.
- Szakosodást, profilálódást, együttműködést szorgalmaz a gazdák között.
- Tervei: szabad tartás, sajt készítés, növelni a hozzáadott értéket.
- A helyi, felújítás alatt lévő tejporgyárral is tervezi felvenni a kapcsolatot.

- Felelősség az egyesületi tagok iránt: „mögöttünk ott van kilencven gazda, akinek A-t vagy B-t mondani nem lesz egyszerű”.
- Beruházni az egyesületbe, ha váltásra kerül a sor és tényleg jobb árat adnak: tej-begyűjtés, mező művelés, géppark.
- Községi gondok a szakterületen: pásztorgyűlés, szakbizottság, legeltetési szabályzat, útépítés, karbantartás, itatók, villanypásztor.
- Gyerekével járja a határt.



Molnár Icsu István *Black and White Party*.
(Rézkar) vászon, digitális nyomtatás, 60 × 100 cm, 2019